

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ПОДОБАЙЛО СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

**ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА
В УКРАЇНІ**

Студент гр. ФПФм-21

Науковий керівник:
д.е.н., професор Кізима Т.О.

Тернопіль – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА	7
1.1. Теоретична концептуалізація фінансового забезпечення розвитку культури і мистецтва	7
1.2. Організаційно-правові та інституційні засади фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні	14
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. ПРАГМАТИКА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ	21
2.1 Аналіз джерел бюджетного забезпечення галузі культури і мистецтва	21
2.2. Оцінка позабюджетних джерел фінансового забезпечення культурно-мистецької сфери	30
2.3. Прагматизм розвитку культурних індустрій як новітнього джерела фінансового забезпечення розвитку культури і мистецтва	40
Висновки до розділу 2	45
РОЗДІЛ 3. ВЕКТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ	46
3.1. Основні напрями модернізації джерел фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні	46
3.2. Перспективи розвитку фінансового забезпечення культурно-мистецьких індустрій у сучасних умовах	52
Висновки до розділу 3	58
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Актуальність теми. Нинішня глобальна мультикультурність, що слугує важливою ознакою сучасного інтелектуального суспільства, потребує принципово нової концептуальної моделі управління галуззю культури і мистецтва, що, у свою чергу, дозволить розробити та сформулювати стратегічні вектори її фінансового забезпечення. З огляду на те, що система фінансового забезпечення як галузі загалом, так і закладів культури та мистецтва зокрема, передбачає наявність відповідних методів, важелів та інструментів, то надзвичайно важливим в сучасних умовах є формування цілісної програми фінансової підтримки та розвитку галузі, особливо зважаючи на складну військово-політичну та фінансово-економічну ситуацію в Україні. Тож модернізація фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва, поготів в умовах повномасштабної війни, вимагає системного переосмислення та чіткого впровадження нових підходів, спрямованих на посилення якості культурно-мистецьких послуг, гарантування їхньої доступності для широких верств населення, забезпечення відповідальності установ культури і мистецтва за результати власної діяльності.

Проблематика фінансового забезпечення різних галузей національної економіки досліджувалася низкою вітчизняних науковців, з-поміж яких: О. Василик, Г. Возняк, Н. Карпишин, В. Кудряшов, В. Опарін, М. Стрільчук, В. Федосов, І. Форкун, С. Юрій. Вагомий внесок у розв'язання проблем державної підтримки галузі, зокрема й на основі теорії суспільних благ, здійснили зарубіжні і українські учені: В. Андрущенко, В. Боумоль, В. Боуен, А. Вагнер, О. Гриценко, О. Длугопольський, І. Дубок, О. Євсєєва, В. Журавський, А. Крупка, В. Малімон, Р. Масгрейв, П. Самуельсон, Л. Ситар, В. Солодовник, Дж. Стігліц та інші. Проблеми розвитку культурно-мистецьких індустрій досліджували як зарубіжні (П. Інкей, Ч. Лендрі, Д. Тросбі, Р. Флоріда, М. Харріс), так і вітчизняні (Л. Антошкіна, П. Бубенко, І. Вахович, Т. Кізіма, О. Крот, О. Мельник, М. Проскуріна, Н. Рудь, М. Скиба, Н. Цимбалюк) фахівці.

Водночас, зважаючи на вагомий науковий доробок із зазначеної проблематики, все ж змушені констатувати, що питання пошуку додаткових джерел фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва, особливо в умовах неспровокованої російської агресії проти України, набувають особливої гостроти, у зв'язку з чим тема кваліфікаційної роботи є вкрай актуальною і надзвичайно своєчасною у нинішніх реаліях.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є поглиблення теоретико-концептуальних засад фінансового забезпечення розвитку культури і мистецтва в Україні та розроблення практичних рекомендацій щодо його удосконалення в умовах повномасштабної війни.

Досягнення вищезазначеної мети зумовило необхідність вирішення таких основних завдань:

- обґрунтувати науково-теоретичні засади фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва;
- розкрити організаційно-правовий механізм фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні;
- проаналізувати основні вектори бюджетного забезпечення галузі культури і мистецтва з метою виявлення проблемних моментів у цій сфері;
- оцінити можливості якнайповнішого використання позабюджетних джерел фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні;
- дослідити прагматику розвитку культурно-мистецьких індустрій як новітнього джерела фінансового забезпечення розвитку культури і мистецтва в Україні;
- запропонувати основні напрями модернізації джерел фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні;
- виокремити перспективи розвитку фінансового забезпечення культурно-мистецьких індустрій у сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є фінансове забезпечення галузі культури і мистецтва як один із методів фінансового механізму.

Предметом дослідження є сукупність науково-теоретичних і прагматичних засад фінансового забезпечення розвитку культури і мистецтва в умовах повномасштабної війни в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої у кваліфікаційній роботі мети було використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, які забезпечили ґрунтовність, об'єктивність і достовірність обґрунтованих у роботі положень та сформульованих висновків, зокрема: метод теоретичного узагальнення – для обґрунтування науково-теоретичних основ фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва; методи структуризації та групування – для формування інформаційно-аналітичної бази й дослідження джерел фінансового забезпечення культури і мистецтва в Україні; метод компаративного аналізу – для вивчення світового досвіду фінансового забезпечення розвитку культури і мистецтва та можливостей його використання в сучасних вітчизняних реаліях. При оцінюванні прагматики фінансового забезпечення розвитку культури і мистецтва в Україні застосовано методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, історичний та логічний підходи, метод структурно-функціонального порівняння та аналогій. Основні висновки сформульовано на основі методів системного аналізу та наукової абстракції.

Інформаційну базу дослідження становлять дані Державної служби статистики України, звітні матеріали Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, економічні звіти науково-дослідних центрів та рекомендації міжнародних експертів із питань фінансового розвитку країн в сучасних умовах, законодавчі і нормативно-правові акти, періодичні видання, наукові збірники, монографії та інші наукові видання вітчизняних і зарубіжних учених із тематики обраного дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо основних векторів модернізації фінансового забезпечення розвитку культури і мистецтва в умовах повномасштабної війни в Україні, зорієнтованого на розвиток і

диверсифікацію джерел фінансування та забезпечення фінансової стійкості культурно-мистецьких установ в сучасних умовах.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані у кваліфікаційній роботі результати мають відповідне науково-теоретичне і практичне значення та можуть бути використані державними органами влади і управління України при формуванні фінансової політики у галузі культури і мистецтва в умовах воєнного стану.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатку. Основний текст роботи, який викладено на 62 сторінках, містить 2 таблиці, 7 рисунків. Список використаних джерел налічує 57 найменувань на 6 сторінках.

Апробація результатів дослідження. Найбільш вагомі наукові результати кваліфікаційної роботи на тему: «Проблеми розвитку галузі культури і мистецтва України в умовах повномасштабної війни» пройшли апробацію на Десятій заочно-дистанційній конференції студентів і молодих вчених «Актуальні питання фінансової теорії та практики», що проходила у Західноукраїнському національному університеті (м. Тернопіль, 26 квітня 2023 року. С. 81-83); на тему: «Культура і мистецтво як об'єкт фінансової підтримки в умовах повномасштабної війни» пройшли апробацію на Міжнародній науково-практичній конференції «Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму» (м. Кам'янець-Подільський, 19-20 травня 2023 року. С. 55-57); наукова стаття на тему: «Культурні та креативні індустрії України в умовах війни: фінансовий аспект» була опублікована у збірнику наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету «Фінансове забезпечення сталого розвитку» (Вип. 3. Т. 2. Тернопіль: ЗУНУ, 2023).

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА

1.1. Теоретична концептуалізація фінансового забезпечення розвитку культури і мистецтва

Початок ХХІ ст. ознаменувався тенденціями, які продемонстрували, що сучасна світова культура, як духовна основа людського буття, зазнає серйозної кризи. Це і не дивно, позаяк суто економічний прагматизм, витіснення гуманітарного начала із суспільного життя, стали повсякденною практикою, а нерідко й частиною сучасної політики. Тож нинішні реалії демонструють усе зростаючу загрозу для світових національних культур, котра виходить передусім із тотальної комерціалізації культурних процесів та цінностей, спекулятивного пристосування окремих складових культури до масових споживачів за допомогою різного роду новітніх технологій.

Упродовж усіх років незалежності української держави вирішення завдань розвитку і відтворення людського капіталу теж перебувало на порядку денному тогочасних урядовців, належачи до соціально значущих сфер, що потребувало теоретичного обґрунтування фінансової підтримки галузі культури з позиції різних аргументів, котрі опиралися на відповідні моделі фінансування культури і мистецтва у різних країнах світу.

Передусім зазначимо, що досить актуальним і неоднозначним нині є розуміння терміну «культура» як своєрідного інструменту для формування світогляду громадян, за допомогою якого можна формувати відповідні цінності, цілі та завдання, що будуть сприйняті громадянами. Іншими словами, культура і мистецтво певним чином дозволяють формувати так би мовити «картину» сучасного світу, тобто картину того, як розуміється нинішня дійсність та в якому напрямі вона має розвиватися й формувати спосіб життя громадян.

Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 року [16] діяльність у сфері культури визначає як «творчу, господарську, наукову, бібліотечну, інформаційну, музейну, освітню, культурно-дозвілєву та розважальну діяльність, спрямовану на створення, тиражування, розповсюдження, демонстрування, популяризацію, збереження і використання культурних благ та культурних цінностей для задоволення культурних потреб громадян» [16].

Також культуру нерідко розглядають і як відповідний ресурс, маючи на увазі функціонування культурних індустрій. Принагідно зазначимо, що поняття «культурні індустрії» з'явилося ще на початку 1990-их років у Великій Британії та стрімко поширилося й в інших країнах світу. Сутність цього явища полягає у тому, що культура поступово стає не лише витратною сферою економічної діяльності, але й рушійною силою сучасної економіки. Інноваційні комерційні починання, котрі використовують культуру як ресурс, фіксуються нині у низці високорозвинених країн світу. За кордоном, окрім «традиційних культурних інституцій, до творчих індустрій відносять також дизайн, моду, видавничу справу, звукозапис, мультимедіа, технології тощо. Міжнародний досвід свідчить, що інноваційна «креативна економіка» є сьогодні альтернативою розвитку важкої індустрії та сировинної економіки, одним з напрямків постіндустріального розвитку» [1, с. 147].

Важливою науково-теоретичною проблемою дослідження галузі культури і мистецтва продовжує залишатися визначення її основних складових компонент. Позаяк загалом під культурою розуміють «духовне і матеріальне надбання суспільства в процесі його розвитку» [26, с. 280], то це створює доволі широкі межі для включення тих чи інших напрямів діяльності у досліджувану галузь. То ж на основі чинного законодавства [16] свого часу Кабінетом Міністрів України було затверджено відповідне положення про базову мережу закладів культури (рис. 1.1), яка включає увесь спектр закладів державного і місцевого рівнів, які стосуються культурно-мистецької діяльності.

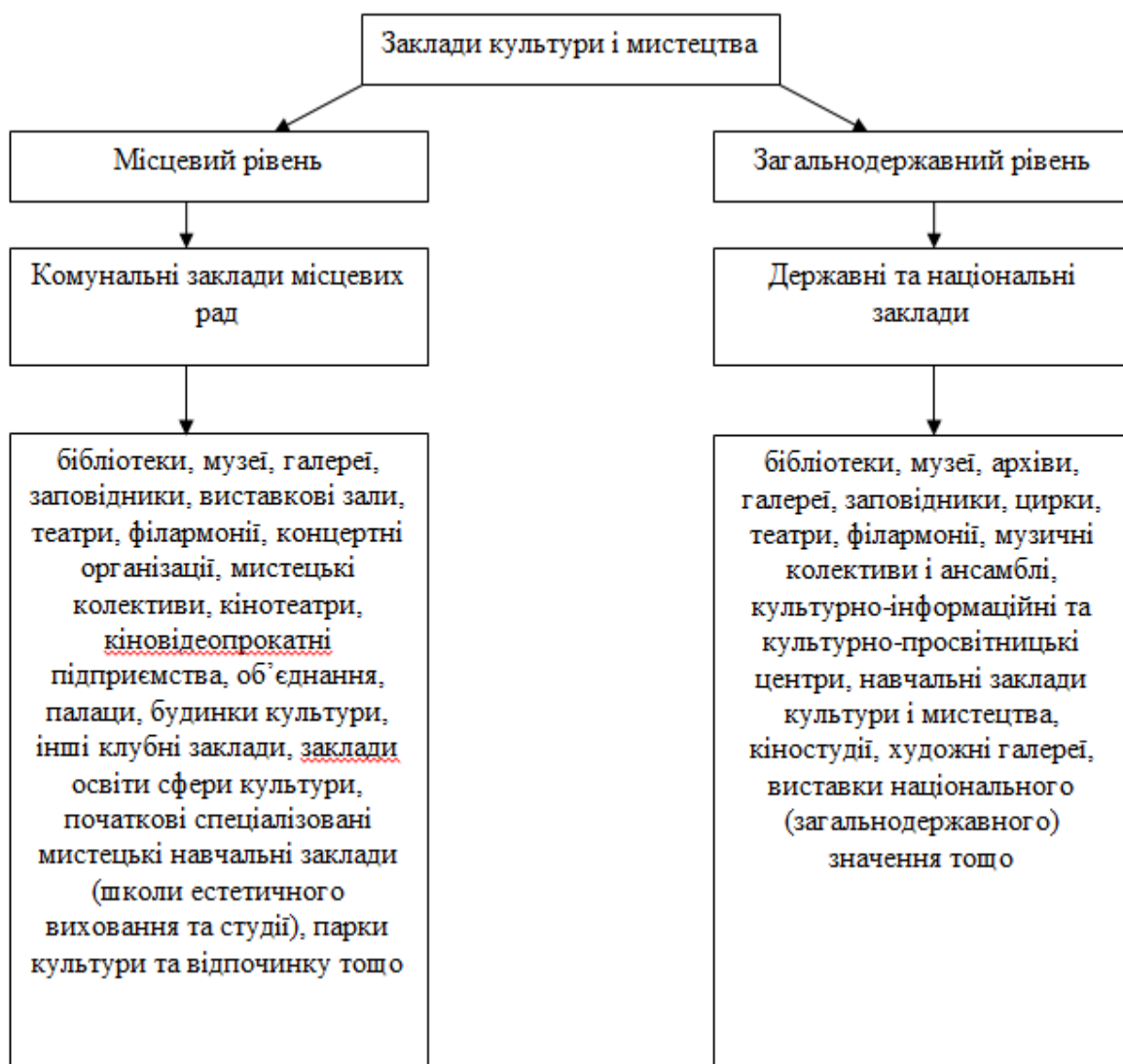

Рис. 1.1. Базова мережа закладів культури і мистецтва в Україні

*складено на основі [16]

Принагідно зазначимо, що з-поміж вітчизняних науковців побутує думка, що фінансовою підтримкою держави мають користуватися лише стратегічні заклади і складові галузі культури і мистецтва, зокрема: музично-драматичні і драматичні театри, оперні театри, симфонічна музика тощо; усі ж інші види мистецько-культурної діяльності мають регламентуватися виключно через політику їх оподаткування і передання у власність окремих структур чи груп.

Слід акцентувати, що галузь культури і мистецтва, на відміну від інших галузей національної економіки, характеризується певною специфікою, яка полягає у тому, що ці установи не лише проводять заходи щодо демонстрації культурно-мистецьких надбань, але й виконують важливу функцію по

створенню, збереженню, збиранню і вивченню культурної спадщини фондів, художніх творів. А ця функція напряду не пов'язана із конкретним споживачем. Водночас, без її реалізації неможливо забезпечити доступ громадян до культурних цінностей та культурної спадщини.

Специфіка діяльності установ культури і мистецтва обумовлена також і низкою інших чинників, з-поміж котрих: значна частка невизначеності (так звані «творчі ризики»); високий ступінь залежності від людського фактору; комплексність діяльності та складністю вимірювання кінцевих, виражених у конкретних вартісних величинах, результатів. До того ж, основні результати культурно-мистецької діяльності виражаються здебільшого у відкладеному соціальному ефекті і впливають на формування інтелектуального потенціалу, зміну ціннісних орієнтацій та поведінку людини загалом.

Позаяк галузь культури і мистецтва поєднує в собі різні види діяльності та різні установи й організації, що надають різноманітні культурно-мистецькі послуги населенню та суттєво різняться за своїм комерційним потенціалом, відтак множинність цінностей, створюваних у процесі функціонування цієї галузі, зумовлює необхідність її багатоканального фінансування. При цьому залежно від мети діяльності конкретного об'єкта культури і мистецтва доцільно визначати й джерела та канали його фінансування, спроможні повною мірою сприяти досягненню такої мети.

Не секрет, що розвиток галузі культури і мистецтва нині значною мірою гальмується обмеженістю її фінансових ресурсів та низькою ефективністю їх використання. Існуючі форми та методи бюджетного фінансування сьогодні не в змозі повноцінно забезпечувати функціонування вітчизняних закладів культури і мистецтва. Водночас в Україні все ще відсутні дієві державні механізми стимулювання спонсорства і меценатства. Тож можемо стверджувати, що розвиток культури і мистецтва в Україні можливий лише за умови достатнього фінансового забезпечення шляхом формування оптимальної організації фінансових відносин на макро- та мікрорівнях.

Насамперед відмітимо, що дослідженню поняття «фінансове забезпечення» присвячено низку наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Проте змушені констатувати, що єдиного підходу до його визначення як серед науковців, так і фахівців-практиків, на жаль, немає. Причому думки учених передусім розходяться при виокремленні елементів та форм такого забезпечення.

Найбільш узагальнено фінансове забезпечення трактується як «формування цільових грошових фондів у достатньому розмірі та їх ефективне використання» [52, с. 94]. При цьому автори виділяють п'ять основних елементів фінансового забезпечення, а саме: «самофінансування; кредитування; бюджетне фінансування; оренда; інвестування» [52, с. 94-95].

Колектив авторів підручника «Бюджетний менеджмент» на чолі з В. Федосовим вважає, що фінансове забезпечення – це «структурна підсистема фінансово-кредитного механізму, система джерел і форм фінансування розвитку економічної та соціальної сфер суспільства. Воно здійснюється в трьох формах: самофінансування, кредитування, бюджетне фінансування» [51, с. 133].

Н. Карпишин акцентує, що «у діяльності суб'єктів ринку дуже рідко використовують лише одну форму фінансового забезпечення, а в більшості випадків оптимально поєднують різні форми. Кожен економічний суб'єкт формує власну модель фінансового забезпечення, якою визначає склад і структуру джерел фінансування й відповідні форми руху коштів» [25, с. 28].

Варто наголосити, що у діяльності бюджетних установ (до котрих належать й установи культури і мистецтва) найчастіше поєднуються такі форми фінансового забезпечення, як: бюджетне фінансування, самофінансування, благодійництво та спонсорство. Проте традиційно найвагомішим джерелом фінансового забезпечення бюджетних установ є кошти державного та місцевих бюджетів, тоді як кошти, отримані з інших джерел, – слугують лише додатковим фінансовим ресурсом. Тож традиційно основною формою фінансового забезпечення бюджетних установ в сучасних умовах продовжує

залишатися саме бюджетне фінансування, яке є однією із форм фінансового забезпечення, що полягає у виділенні коштів на утримання закладів, установ і організацій, виконання певних програм і реалізацію певних заходів з відповідного бюджету. А найбільш поширеними формами бюджетного фінансування залишаються:

«1) бюджетні інвестиції, які можуть здійснюватись у вигляді фінансування капітальних вкладень, проектного фінансування конкретного інвестиційного проекту та придбання частки акцій чи прав участі в управлінні підприємством;

2) бюджетні кредити – це надання коштів з бюджету суб'єктам підприємництва на поворотній і платній основі; вони відрізняються від банківських кредитів дещо нижчим рівнем процентних ставок і більш пільговими умовами;

3) кошторисне фінансування, яке означає виділення бюджетних асигнувань на основі спеціального планово-фінансового документу – кошторису, визначає у безповоротному і безоплатному порядку обсяги коштів на фінансування певних об'єктів (програм, заходів) з визначенням їх цільового призначення і розподілом за окремими періодами фінансування;

4) державні трансферти – це невідплатні й безповоротні платежі з бюджету юридичним і фізичним особам, які не призначені для придбання товарів чи послуг, надання кредиту або на виплату непогашеного боргу» [48, с. 100].

Основною і найпоширенішою формою бюджетного забезпечення є, безумовно, кошторисне фінансування, яке полягає у виділенні бюджетних коштів установам соціально-культурної сфери, оборони й управління в межах їхніх кошторисів доходів і видатків.

То ж, зважаючи на те, що успішний розвиток галузі культури і мистецтва неможливий без належного забезпечення культурно-мистецьких закладів достатніми фінансовими ресурсами, виокремимо основні джерела фінансового забезпечення закладів культури і мистецтва в Україні (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Систематизація джерел фінансового забезпечення закладів культури і мистецтва [34, с. 400]

При цьому вважаємо за необхідне акцентувати на тому, що при дослідженні фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва доцільно розмежувати традиційні заклади культури (тобто безпосередньо ті, що належать до галузі культури і мистецтва згідно бюджетного законодавства) і культурно-мистецькі індустрії, метою діяльності яких є отримання прибутку за допомогою використання відповідного культурного потенціалу.

Більш детальну характеристику основних джерел фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні буде подано у наступному розділі кваліфікаційної роботи.

1.3. Організаційно-правові та інституційні засади фінансового забезпечення розвитку культури і мистецтва в Україні

Варто наголосити, що фінансове забезпечення культури і мистецтва потребує передусім належного забезпечення цієї галузі відповідними фінансовими ресурсами й застосування сучасних механізмів, спроможних впливати на її поступовий розвиток. Водночас, дослідження вітчизняних реалій свідчить про недостатність та неефективність організаційно-правового механізму фінансового забезпечення цієї галузі у сучасних умовах. Відтак, означена ситуація провокує виникнення проблем як теоретичного, так і суто прикладного характеру у цій важливій сфері фінансових відносин. Зокрема, теоретичні проблеми насамперед полягають у не сформованості цілісної системи дефініцій понятійного апарату фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва, а проблеми прикладного характеру пов'язані передусім із низькою ефективністю використання основних джерел фінансового забезпечення галузі.

Тож процес формування і використання основних джерел, форм та методів фінансового забезпечення культури і мистецтва має передбачати наявність базових компонент, об'єднаних у систему правових, інституційних й організаційних засобів, які слід застосовувати лише у комплексі та синергії один з одним.

Насамперед зазначимо, що основним законодавчим актом, що регулює відносини у галузі культури і мистецтва, є Конституція України, у якій статтею 11 задекларовано, що «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності корінних народів і національних меншин України» [32].

Іншим важливим документом у галузі культури і мистецтва є також Закон України «Про культуру» [16], який був прийнятий 14 грудня 2010 року (принагідно зазначимо, що до прийняття цього Закону основним нормативним

документом, що врегульовував культурно-мистецьку діяльність в Україні, були «Основи законодавства України про культуру» від 19 лютого 1992 року).

Вищезазначений Закон містить загальні принципи щодо удосконалення механізмів реалізації державної політики в галузі культури і мистецтва; врегулювання суспільних відносин, пов'язаних зі створенням, розповсюдженням, збереженням і використанням культурних цінностей та вдосконалення правових відносин у сфері культури. Тобто, саме цей документ слугує нині основним Законом, що визначає правові засади діяльності у галузі.

Принагідно акцентуємо, що важливою нормою в Законі України «Про культуру» є обмеження щодо приватизації об'єктів культурної спадщини. Так, згідно з III розділом Закону, «не підлягають приватизації: архіви (архівні установи), об'єкти культури, мистецтва, у тому числі виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що занесені чи підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання України, а також об'єкти архітектури, меморіальні комплекси, заповідники, парки загальнодержавного значення; об'єкти культури, що належать до майнових комплексів установ Національної академії наук України; пам'ятки, які включені до переліку тих, що не підлягають приватизації; пам'ятки археології; документи Національного архівного фонду України; музейні предмети, колекції та зібрання державної частини Музейного фонду України; документи Державного бібліотечного фонду України; вихідні матеріали та фільмокопії, що зберігаються у фільмофонді; заклади культури, що забезпечують державні соціальні нормативи у сфері обслуговування населення закладами культури; заклади освіти у сфері культури» [16].

Крім того, «забороняється виселення закладів культури (театрів, філармоній, бібліотек, музеїв, архівів, художніх галерей (виставок), кінотеатрів, позашкільних закладів естетичного виховання і дозвілля дітей та юнацтва, клубних закладів тощо) з приміщень без надання їм іншого рівноцінного приміщення» [16]. Вважаємо, що саме ці положення Закону є вагомим кроком

на шляху до збереження і примноження української культурної спадщини, культурних цінностей та культурних благ України.

Важливо наголосити, що Законом України «Про культуру» також чітко визначено і базову мережу закладів культури та мистецтва, яка формується органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Зокрема, Законом, зокрема, визначено, що «базова мережа закладів культури фінансується з державного та місцевих бюджетів за рахунок коштів, що надходять від господарської діяльності та надання платних послуг; гранти, благодійні внески, добровільні пожертвування фізичних і юридичних осіб, у тому числі іноземних» [16].

Проте слід зазначити, що попри низку позитивних наслідків від прийняття цього вкрай важливого для розвитку вітчизняної культури Закону, все ж мають місце й окремі недоліки, одним із котрих є той, що фінансові аспекти діяльності неприбуткових організацій в Україні не отримали у ньому чіткого роз'яснення, тож поки що регулюються старими нормативними документами.

Важливим блоком нормативно-правової бази, котра регулює функціонування культурно-мистецької сфери в Україні, є галузева група нормативно-правових актів (Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [9], Закон України «Про музеї та музейну справу» [17], Закон України «Про кінематографію» [15], а також закони України: «Про видавничу справу» [12], «Про охорону культурної спадщини» [18], «Про благодійництво та благодійні організації» [10], «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [11], «Про гастрольні заходи в Україні» [13], «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» [19]), що регулюють окремі ділянки галузі культури і мистецтва, зокрема: бібліотечну справу, клубну та музейну справу, діяльність театральних й архівних установ, кінематографію тощо. Проте у контексті тематики нашого дослідження варто акцентувати, що головним недоліком більшості вищезгаданих законів є нечітко прописані обсяги фінансування тих чи інших напрямів вітчизняної галузі культури і

мистецтва. Тобто, права й обов'язки органів, на які покладено фінансування, прописані змістовно, а от розмір фінансової підтримки, як правило, дозволено визначати на власний розсуд. Тому така специфіка здійснення фінансування призводить до неналежного фінансового забезпечення цієї галузі й не дає змоги повноцінно та якісно розвиватись у нинішніх складних економічних реаліях.

Слід наголосити, що важливою складовою організаційно-правового забезпечення є її інституційна складова, яка охоплює діяльність суб'єктів фінансової політики держави у галузі культури і мистецтва, що різняться за статусом, призначенням та роллю у процесах її формування і реалізації. До таких інституційних суб'єктів зокрема належать:

- органи державного управління, а саме: Президент України, Верховна Рада України, органи виконавчої влади (вищого, центрального і регіонального рівнів) та уповноважені органи з питань фінансування закладів культури і мистецтва;
- органи та посадові особи місцевого самоврядування (місцеві ради та їх виконавчі органи, інститут голів територіальних громад);
- недержавні організації (суспільно-політичні групи, партії, громадські організації та інші об'єднання громадян);
- суб'єкти господарювання (підприємства усіх форм власності та організаційно-правових форм, які зацікавлені та долучаються до формування і реалізації фінансової політики держави у галузі культури і мистецтва).

З-поміж органів державного управління центральне місце посідає Міністерство культури та інформаційної політики України, яке «є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури, державної мовної політики, популяризації України у світі, державного іномовлення, інформаційного суверенітету України (у частині повноважень з управління цілісними майновими комплексами державного підприємства “Мультимедійна платформа іномовлення України” та Українського національного інформаційного агентства “Укрінформ”) та інформаційної безпеки, а також

забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах відновлення та збереження національної пам'яті, мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей» [43].

Одним із важливих завдань Міністерства є, зокрема, «формування та реалізація державної політики у сферах культури та державної мовної політики; ... у сферах відновлення та збереження національної пам'яті, у сфері мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей» [43]. Міністерство також «визначає перспективи та пріоритетні напрями розвитку у сферах культури та мистецтв, інформаційного суверенітету, ... , інформаційної безпеки України, державної мовної політики, охорони культурної спадщини, популяризації України в світі, державного іномовлення, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, музейної справи, збереження національної пам'яті» [43].

Принагідно зазначимо, що інституційний розвиток галузі культури та мистецтва є надзвичайно важливим актуальним завданням, спрямованим на розвиток фінансової самостійності закладів культури і мистецтва та посилення відповідальності за ефективне та цільове використання бюджетних коштів. Тож у нинішніх складних реаліях існує гостра необхідність застосування системного підходу в управлінні фінансовими потоками на різних ієрархічних рівнях. Саме з цих позицій нами розглядається система фінансування галузі культури і мистецтва з її поелементним складом, взаємозв'язками і взаємозумовленістю принципів, джерел фінансування, форм і методів, фінансових інструментів та організаційно-інституційної структури.

Необхідно наголосити, що в Україні упродовж останніх років зроблено спробу усунути певні недоліки організаційно-правового забезпечення, яке впливає на фінансове забезпечення галузі культури і мистецтва. Зокрема, з метою забезпечення фінансової стабільності державного сектору сфери кінематографії Урядом було прийняте рішення, згідно з яким кошти, отримані кіностудіями державної форми власності від оренди нерухомого майна, у повному обсязі спрямовуються ними на виконання їхніх статутних завдань. З

метою забезпечення ефективного механізму надання державної фінансової підтримки виробництву національних фільмів з тривалим кінознімальним процесом урядом було прийняте відповідне рішення, згідно з яким витрати на кіновиробництво були пролонговані державою на період понад один бюджетний рік. А з метою забезпечення просування українських фільмів на вітчизняному і світовому кіноринках урядом було прийнято рішення, відповідно до якого витрати, пов'язані із забезпеченням промоції українських фільмів у післявиробничий період, покриватимуться державним коштом.

З метою залучення нових додаткових джерел фінансування галузі культури і мистецтва було досліджено європейський досвід використання конкурсних грантів для підтримки галузі культури і мистецтва в окремих країнах (зокрема, країнах Балтії, Великій Британії, Польщі, Франції) та проаналізовано досвід проведення грантових конкурсів в Україні й запроваджено процес прозорого розподілу фінансування вітчизняних культурно-мистецьких заходів (зокрема, було затверджено Положення про Експертну раду Міністерства культури України для відбору культурно-мистецьких проектів, які отримують державну фінансову підтримку, та оголошено прийом заявок на 2019 рік).

Свого часу за ініціативи Міністерства культури були внесені зміни до Указу Президента України «Про Положення про стипендії Президента України для молодих майстрів народного мистецтва», що сприяло розширенню переліку ініціаторів подання кандидатів на здобуття відповідних стипендій.

Також Міністерством культури були внесені зміни до Інструкції з ведення квиткового господарства в театральних-видовищних підприємствах та культурно-освітніх закладах України, що сформувало правове підґрунтя для функціонування електронної системи продажу квитків через Інтернет та значно спростило придбання квитків глядачами.

Зрештою, видатки на охорону закладів культури (а саме музеїв, заповідників, бібліотек) було віднесено до захищених статей бюджету (відповідні зміни були внесені також і до Бюджетного кодексу України).

Наостанок зазначимо, що все ще невирішеною проблемою у нинішніх умовах продовжує залишатися проблема поєднання економічної та соціальної ефективності у фінансово-господарській діяльності установ культурно-мистецької сфери України. Актуальним залишається поглиблене дослідження причинно-наслідкових зв'язків між чинною законодавчою базою й фінансовими проблемами вітчизняної культурно-мистецької галузі, для чого потрібно на державному рівні виробити комплексну програму фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва, яка б містила стратегічні вектори її розвитку на середньо- та довгострокову перспективу. Важливим напрямом залишається також формування базової мережі закладів, які б надавали фундаментальні культурно-мистецькі послуги для населення і фінансувалися б за рахунок коштів бюджетів відповідних рівнів. Інші ж заклади, що не увійшли б до такого переліку, фінансувалися б за рахунок позабюджетних джерел або ж були приватизованими.

Таким чином, ефективне вирішення нагальних проблем організаційно-правового забезпечення функціонування закладів культури і мистецтва в Україні сприятиме їх сталому розвитку та формуватиме престиж галузі у майбутньому.

Висновки до розділу 1

Фінансове забезпечення галузі культури і мистецтва – це завжди пошук балансу, оптимального співвідношення різних напрямів розвитку галузі та вибір найоптимальніших джерел її фінансового забезпечення. Для подальшого розвитку галузі культури і мистецтва в Україні потрібно вдосконалити організаційно-правову базу її функціонування.

Невирішеною проблемою галузі залишається проблема поєднання економічної і соціальної ефективності у діяльності культурно-мистецьких установ, а також питання дослідження причинно-наслідкових зв'язків між законодавчою базою і організаційно-економічними проблемами галузі.

РОЗДІЛ 2

ПРАГМАТИКА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз джерел бюджетного забезпечення галузі культури і мистецтва

В Україні упродовж тривалого часу проводяться реформи, котрі мали б сприяти розвитку національної економіки та підвищувати якість життя населення. Однак ефективність таких реформ, на жаль, все ще залишається мізерною. Проте світовий досвід доводить, що вітчизняні заклади культури мають достатньо можливостей для розвитку та ефективного функціонування.

Загалом виокремлюють три найважливіших джерела фінансового забезпечення установ культури і мистецтва в сучасних умовах: державні або бюджетні кошти, кошти приватних осіб або підприємств і самофінансування.

Тож, зважаючи на те, що більшість закладів культури і мистецтва в Україні фінансуються із бюджетів різних рівнів, проаналізуємо прагматику фінансового забезпечення у сучасних вітчизняних реаліях.

Передусім зазначимо, що упродовж усього періоду бюджетного забезпечення галузі культури і мистецтва зусилля уряду при фінансуванні бюджетних видатків на цю сферу зосереджувалися в основному на підтримці поточного стану, збереженні її кадрів та існуючих потужностей.

Проте, незважаючи на доволі складну фінансово-економічну ситуацію, в Україні вдалося насамперед зберегти, а в дечому і розширити успадковану мережу театральних-видовищних закладів, музеїв і заповідників, бібліотек, культурно-мистецьких навчальних закладів, цирків, будинків культури чи клубів, інших закладів, підприємств та організацій сфери культури, зберегти національні мистецькі школи тощо.

А ту ситуацію, що вітчизняні заклади культури і мистецтва перебувають у тісній залежності передусім від бюджетних джерел фінансування, можемо пояснити обмеженими можливостями зростання власних доходів таких закладів та невисокою фінансовою спроможністю українців.

Тож і не дивно, що бюджетне забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні реалізується на досить незадовільному рівні, що провокує низку негативних моментів, з-поміж яких: недостатній рівень фінансового забезпечення державних і комунальних закладів культури та мистецтва, відсутність чітких пріоритетів у фінансуванні галузі, незначні податкові пільги неприбутковим і благодійним організаціям, відсутність підтримки розвитку культурно-мистецьких індустрій, недосконалі механізми конкурсної підтримки культурно-мистецьких проектів тощо. Так, видатки зведеного бюджету України на культуру і мистецтво упродовж останніх років в основному становили близько 1,5% загальної величини видатків, що є вкрай низьким показником.

Звісно ж, після початку повномасштабної війни в Україні фінансування галузі культури і мистецтва суттєво скоротилося, позаяк уряд змушений був більше коштів витрачати на оборону і підтримку Збройних Сил, тож гуманітарні сфери відійшли на другий план. До слова, на українську армію у 2022 році додатково були скеровані бюджети Українського культурного фонду і Українського інституту книги, а також кошти на реставрацію спадщини та інші видатки розвитку.

Слід акцентувати, що після пандемії COVID-19 українська економіка почала відновлюватися доволі швидкими темпами. У цей час уряд виділив значні кошти на стимулювання споживчого попиту через програму «єПідтримка». Так, лише взимку 2020-2021 року наші співвітчизники «витратили 1,8 млрд грн на купівлю книжок, квитків у кіно, театри й на концерти. Державні видатки на культуру зросли в півтора раза в доларовому еквіваленті, а місцеві — на 17%. Але війна перервала економічне пожвавлення і завдала другого удару в уже ослаблений організм» [39].

Тож у 2022 році суттєво (а саме наполовину) скоротилося фінансування із державного бюджету, частка якого у загальній структурі видатків знизилася до критичного – найнижчого показника за останнє десятиріччя – 0,16% (рис. 2.1).

Частка фактичних видатків у структурі державного та місцевих бюджетів в 2012–2022 р, %

Рис. 2.1. Динаміка частки фактичних видатків на галузь культури і мистецтва в структурі державного і місцевих бюджетів України у 2012-2022 роках [39]

На чверть скоротилося також і фінансування вітчизняної галузі культури і мистецтва за рахунок коштів місцевих бюджетів, зокрема: «з \$610 млн у 2021 році до \$453 млн у 2022-му» [39]. Причому його скорочення спостерігалось в усіх областях України, але найбільше – безпосередньо «на територіях, які зазнали окупації та активних бойових дій: у Луганській, Донецькій, Херсонській, Харківській, Миколаївській, Запорізькій, Закарпатській та Київській областях. Попри те, що чотири області номінально збільшили видатки на культуру на 1-5% у гривні, інфляція «з'їла» незначне зростання» [39].

І хоча, як було зазначено вище, фінансування галузі з місцевих бюджетів скоротилося, проте у відносному значенні місцеві громади спрямували на цю сферу 3,01% своїх видатків, що стало найкращим результатом за останнє десятиріччя. І цьому є логічне пояснення, адже в умовах фінансової децентралізації органи місцевого самоврядування отримали більше владних повноважень, а відтак і бюджетних надходжень, то ж вони отримали можливість більше коштів спрямовувати на потреби своїх громад. Проте вітчизняній галузі культури і мистецтва знадобився час, аби пристосуватися до цієї реформи. А оскільки до початку децентралізації уряд компенсував недостатні видатки місцевих бюджетів на культуру відповідними міжбюджетними трансфертами, то у 2014 році питома вага галузі культури і мистецтва у видатках місцевих бюджетів сягнула найвищого показника за останнє десятиліття, а саме 3,08%. Однак наприкінці 2014 року цю норму скасували. Відтак, якщо освіта та медицина у регіонах й донині отримують суттєві субвенції і дотації із державного бюджету, то галузь культури і мистецтва на місцевому рівні залишилась без належного компенсаторного механізму. Тому з 2014 по 2019 роки питома вага видатків на культуру і мистецтво постійно скорочувалася. І лише у 2020 році Міністерство культури та інформаційної політики запровадило реформу фінансування галузі у регіонах, згідно з якою було запропоновано, замість простого утримування закладів культури, оплачувати конкретні культурно-мистецькі послуги, надані громадянам, а заробітну плату персоналу прив'язати до показників ефективності наданих культурно-мистецьким закладом послуг. Відтак, за наслідками реформи місцеві органи влади отримали право ліквідовувати свої неефективні заклади культури, однак лише за погодженням із міністерством і за умови, що в результаті все ж будуть дотримані стандарти забезпечення населення тієї чи іншої громади культурно-мистецькими послугами.

Проте на практиці місцева влада нерідко почала зловживати наданими їй повноваженнями. Тож в результаті важливою компонентою реформи стала ідея створення центрів культурних послуг, де замість нерентабельної старої

культурно-мистецької інфраструктури були запропоновані сучасні простори для гуртування громад, що стали поєднувати у собі функції кінотеатру, бібліотеки, місця для творчості та культурного самовираження, і які були апробовані у семи територіальних громадах України (на ці цілі у державному бюджеті України на 2022 рік була передбачена субвенція на будівництво таких центрів в обсязі 100 млн грн., однак через російську агресію заплановані на означені цілі кошти були спрямовані на оборону країни).

Тож можемо стверджувати, що фінансова децентралізація є ефективною у проактивних громадах, котрі вбачають у культурі джерело свого розвитку та спосіб підвищення якості життя власних громадян (рис. 2.2). Так, у 2022 році «п'ятнадцять регіонів України у 2022 році витратили на культуру й мистецтво більше 3% власних бюджетів. Майже 4% — у Сумській області, а найменше — в Києві (1,83%), хоча в абсолютних показниках саме Київ спрямував на культуру найбільше — 1,3 млрд грн. На останньому місці — Луганська область з видатками обсягом 132 млн грн. Попри зростання частки культури в місцевих бюджетах видатки в розрахунку на 1 особу на місяць скоротилися у 2022-му і становили менше одного долара (\$0,92) порівняно з \$1,23 у 2021-му і \$1,05 у 2020 році. Найбільше видатків на 1 особу припадає в Полтавській (\$1,55) і Чернігівській (\$1,26) областях, найменше — в Донецькій (\$0,21) та Луганській (\$0,16). Найстрімкіше скорочення видатків на 1 особу у 2022 році зафіксували в Харківській області (з \$3,68 до \$0,86) й Києві — з \$4,19 до \$1,19» [39].

Важливо також акцентувати, що у 2022 році видатки з місцевих бюджетів України на галузь культури і мистецтва були виконані «на 87% — цей показник вищий за загальний рівень виконання місцевих бюджетів — 78%. Територіальні громади профінансували дві третини місцевих видатків на культуру. В середньому у 2022 році міська ОТГ виділяла на сферу 16 млн грн (на перших позиціях — Одеська, Харківська, Дніпропетровська області), селищна — 4,5 млн грн (серед лідерів — Київська, Полтавська, Кіровоградська), а сільська — 2,5 млн грн (на початку рейтингу знову Київська, Полтавська, а також Сумська області). Середній показник фінансування культури серед усіх типів ОТГ — 6,7

млн грн. При цьому найменші видатки на культуру з бюджетів ОТГ — у Закарпатській області (3 млн грн), а найвищі — у Львівській області (11,7 млн грн)» [39].

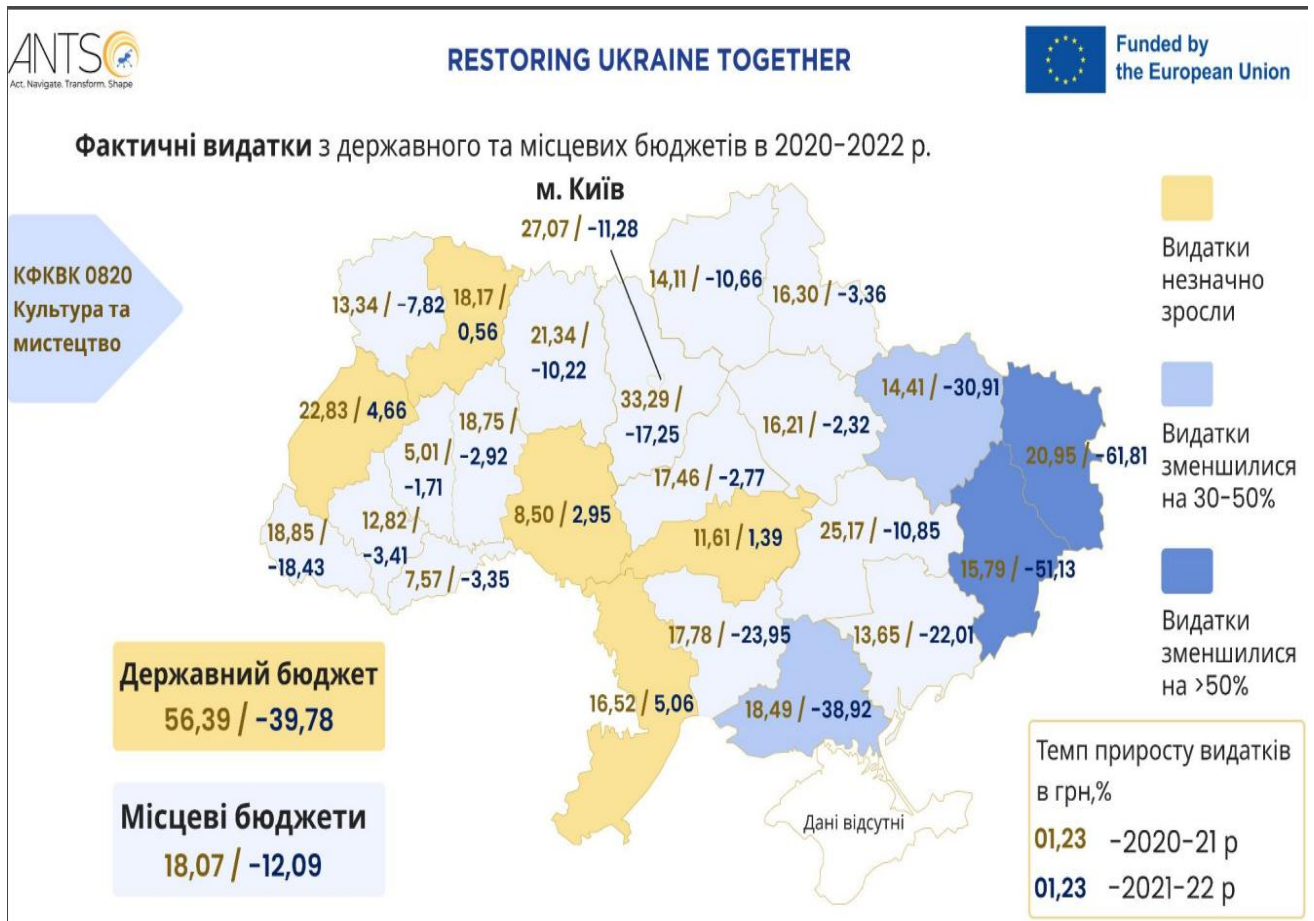

Рис. 2.2. Фактичні видатки державного і місцевих бюджетів України на галузь культури і мистецтва у розрізі регіонів у 2020-2022 роках [39]

Звісно, низка проблем, з якими стикалася місцева влада в Україні при фінансуванні галузі культури і мистецтва у довоєнний період, суттєво поглибилася під час повномасштабної війни. Зокрема, лівові частка видатків (а саме 60%) (рис. 2.3) спрямовується на оплату праці працівників цієї галузі (яка, до слова, нижча за середню по Україні «на 26-30% і становить 10,5-11 тис. грн — війна тільки посилила цей розрив. По-друге, найбільше видатків місцевих бюджетів у 2022 році спрямували на клуби (36%) і бібліотеки, музеї та виставки (35%); менше одного відсотка фінансування дісталось кіно й заповідникам. Попри розгалужену мережу закладів культури, її якість незадовільна.

Капітальні видатки у 2022 році були майже вдвічі більшими, ніж заплановано (4,5% проти 2,6%) через відновлення культурної інфраструктури, зруйнованої росіянами. Однак це все одно незначна сума, хоча інвестиції в капітальні видатки в культурній сфері та креативних індустріях мають високу окупність. Бракує коштів і на поповнення бібліотечних фондів — Український інститут книги закликав бібліотеки й читачів вимагати в місцевої влади закласти кошти на купівлю книг. Годі й казати про видатки на зміни в культурному управлінні, сучасні тенденції та культурні практики. По-третє, поглиблюється регіональна нерівність. Хоча відбудова звільнених територій може призвести до короткострокового сплеску видатків на культуру, близькість до фронту пріоритезує фінансування оборони, а відтік людей зі Сходу та Півдня робить інвестиції в мистецтво недоцільними» [39].

Фактичні та планові видатки з місцевих бюджетів в 2022 р, %

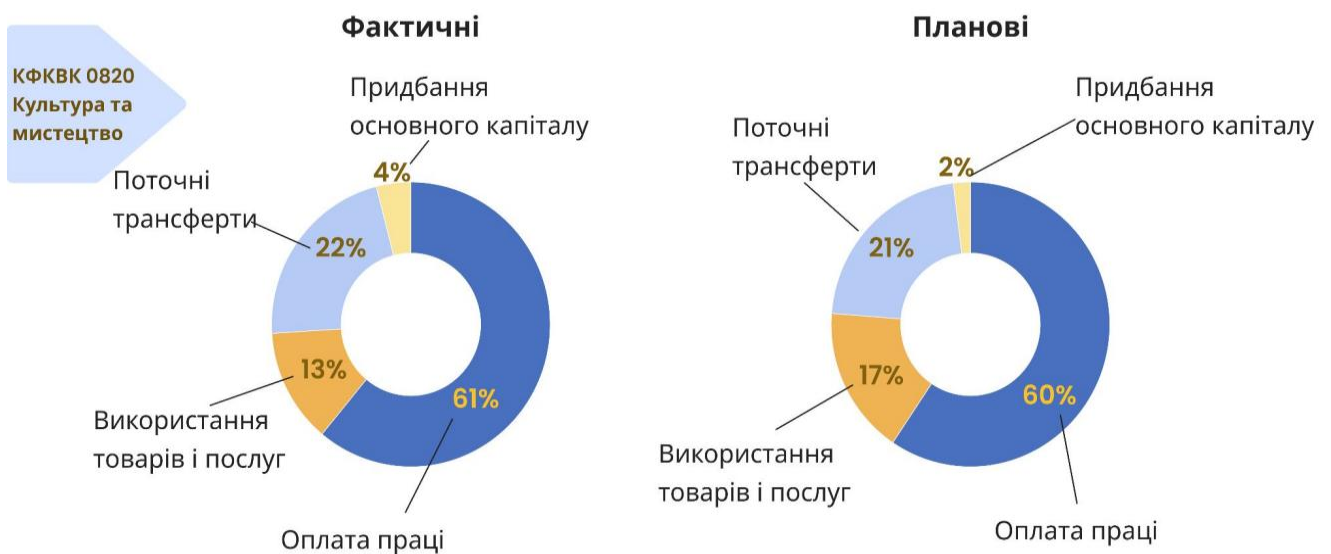

Рис. 2.3. Структура фактичних і планових видатків місцевих бюджетів України на галузь культури і мистецтва у 2022 році [39]

Принагідно зазначимо, що під час повномасштабної війни вітчизняна галузь культури і мистецтва опинилася у двоякому становищі. З одного боку, національно-визвольний характер цієї війни, а відтак і потужний ідеологічний чинник, сформували великий попит на нові культурні тренди, зокрема у сфері історичної пам'яті, культурної спадщини, української мови, креативних індустрій тощо. З іншого боку, витрати на культуру і мистецтва під час воєнного стану можуть сприйматися пересічними громадянами як недоречна розкіш, що не є зараз на часі. До слова, свідченням цієї тези може слугувати жвава публічна дискусія стосовно добудови Національного музею Голодомору в Україні та громадська петиція із чітким закликом обмежити некритичні видатки.

Хоча заради справедливості слід акцентувати, що на фоні інших секторів національної економіки вітчизняна галузь культури і мистецтва перебуває на середніх позиціях, позаяк фактичне «скорочення видатків зведеного бюджету на духовний і фізичний розвиток становило -39%, що менше за житлово-комунальне господарство (-43%), підтримку економічної діяльності (-58%) та охорону довкілля (-61%), але значно більше за освіту (-27%), охорону здоров'я (-17%), соцзахист і соцзабезпечення (-2%)» [39]. Та й порівняно із зарубіжними країнами за показником видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво «Україна не пасла задніх: у 2021 році країни ЄС витратили 1% свого зведеного бюджету на культуру, тоді як в Україні цей показник становив 1,3% (у 2022 скоротився вдвічі до 0,6%)» [39].

Детальний розпис видатків Державного бюджету України на галузь культури і мистецтва у 2023 році подано у табл. 2.1, місцевих бюджетів – табл. 2.2, а Державного бюджету України на 2024 рік – у Додатку А.

Наостанок зазначимо, що в сучасних умовах повномасштабної війни кожна гривня дається нам надто дорогою ціною, відтак чиновники у галузі культури і мистецтва повсякчас повинні українському суспільству демонструвати, що видатки на цю сферу є абсолютно прозорими, чесними та доцільними, а відтак вносять свою часточку у перемогу України над агресором.

Таблиця 2.1

Видатки Державного бюджету України на галузь культури і мистецтва
(функціональна класифікація) у 2023 році, млн. грн. [2]

Найменування видатків	Початковий річний план	Уточнений річний план	Виконано за період	Виконання до уточненого річного плану, %
Культура та мистецтво	4 358,060	4 689,314	4 464,979	95.21
Театри	1 308,033	1 308,033	1 307,864	99.98
Художні колективи, концертні і циркові організації	763,623	763,623	763,213	99.94
Кінематографія	133,389	134,019	127,771	95.33
Бібліотеки, музеї і виставки	971,188	1 155,359	1 095,582	94.82
Заповідники	525,199	580,284	543,258	93.61
Інші заходи і заклади в галузі культури та мистецтва	656,626	747,993	627,288	83.86

Таблиця 2.2

Видатки місцевих бюджетів України на галузь культури і мистецтва
(функціональна класифікація) у 2023 році, млн. грн. [2]

Найменування видатків	Початковий річний план	Уточнений річний план	Виконано за період	Виконання до уточненого річного плану, %
Культура та мистецтво	17 748,686	18 352,118	16 751,215	91.27
Театри	1 950,500	1 950,869	1 935,447	99.20
Художні колективи, концертні і циркові організації	843,065	842,967	826,265	98.01
Кінематографія	34,633	34,671	34,424	99.28
Бібліотеки, музеї і виставки	5 571,855	5 922,969	5 511,833	93.05
Заповідники	146,796	165,957	149,701	90.20
Клубні заклади	7 016,578	7 195,303	6 282,294	87.31
Інші заходи і заклади в галузі культури та мистецтва	2 185,257	2 239,379	2 011,246	89.81

Таким чином, основними недоліками прямого бюджетного фінансування галузі культури і мистецтва в Україні є: нечіткість пріоритетів у виділенні публічних коштів; невелика роль конкурсних механізмів у фінансуванні культурно-мистецьких програм; переважання видатків споживання над видатками розвитку; загальне недофінансування галузі культури і мистецтва; недотримання фінансової дисципліни у витрачанні бюджетних коштів.

2.2. Оцінка позабюджетних джерел фінансового забезпечення культурно-мистецької сфери

Невід’ємною складовою фінансового забезпечення культури і мистецтва є створення сприятливих передумов для якнайефективнішого залучення фінансових ресурсів задля успішного розвитку галузі шляхом формування системи її багатоканального фінансування.

Беззаперечним є факт, що, окрім домінуючого бюджетного фінансування, вагому роль у нинішніх реаліях розвитку національної економіки має відігравати і позабюджетне фінансування закладів культури і мистецтва, основними джерелами якого є: меценатство, спонсорство, благодійництво, гранти, кредити, державно-приватне партнерство, міжнародні проекти і програми та власна комерційна діяльність. Тож проаналізуємо їх детальніше задля вироблення базових рекомендацій стосовно їх подальшого удосконалення та поступового розвитку.

Передусім зазначимо, що культура і мистецтво у період нинішньої україно-російської війни, безумовно, має надзвичайно величезне значення, позаяк ця війна спрямована насамперед проти української ідентичності. Тож урядові структури і, у першу чергу, Міністерство культури та інформаційної політики мають забезпечити наявність прозорих та підзвітних інструментів для передачі суспільного блага на культурно-мистецькі ініціативи, котрі не можуть створювати успішні проекти без стабільного фінансування. Для реалізації цієї

мети потрібно насамперед залучати приватні кошти, однак для цього в Україні потрібно прийняти Закон про меценатство, який має стати одним із найважливіших у сфері культури, проте ухвалення котрого, на жаль, затягується уже впродовж десятиліть. Загалом меценатство, як свідчить світова практика, спрямоване передусім фінансову підтримку діяльності установ культури і мистецтва, окремих митців і мистецьких проектів без будь-якого комерційного розрахунку. Тобто, через механізми меценатства фізичні і юридичні особи формують власний позитивний імідж у суспільстві, демонструючи таким чином свою соціальну відповідальність перед власним суспільством. Звісно, «меценатами завжди ставали за покликом душі – як ясновельможні, так і ті, кому вдалося розбагатіти власною працею. Прізвища Терещенків, Симиренків, Яхненків, Бродських стали відомими в усьому світі завдяки підтримці розвитку культури, медицини та освіти в Україні» [22]. Проте у нинішній Україні меценатство не є поширеним явищем, позаяк цьому перешкоджає низка факторів, зокрема: «небезпека використання наданих коштів не за призначенням (32%); бюрократичні перешкоди (10%); відсутність відповідного законодавства (11%); податкові перешкоди (5%); відсутність достатній коштів у компанії; непоінформованість, кому і яка допомога потрібна (5%)» [22].

Дуже схожим до меценатства джерелом фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні є благодійність, яка передбачає надання допомоги без фінансових чи будь-яких інших зобов'язань з боку отримувача, що зазвичай оформляється актом дарування. В Україні, безумовно, є певна когорта благодійників, які розуміють, що без культури й духовності не існує повноцінного життя і що у важкі для України воєнні часи дуже важливо підтримувати не лише українську армію, але й культуру. Як приклад, можемо навести благодійників фонду «МХП – Громаді», які активно продовжують розвивати українські музеї, або ж благодійний фонд і галерею сучасного мистецтва «Pinchuk Art Centre», який підтримує молодих українських

художників, організовуючи виставки, переможці котрих отримують можливість стажуватися у світових майстрів.

Успішність державних заходів підтримки культури і мистецтва багато в чому залежить від ефективності використання потенціалу приватного спонсорства, яке чинне законодавство України визначає як «добровільну матеріальну, фінансову, організаційну та іншу підтримку фізичними і юридичними особами будь-якої діяльності з метою популяризації виключно свого імені, найменування, торгового знаку тощо» [20]. Спонсорство може здійснюватися у формі виділення певної суми коштів, заснування премій чи стипендій, оплати рахунків або закупівель обладнання, виплати гонорарів, призів тощо. Однак слід констатувати, що в Україні досить проблематичним є отримання достовірних даних про обсяги спонсорської допомоги культурно-мистецькій галузі внаслідок певної специфічності цього джерела фінансового забезпечення культурно-мистецьких заходів або ж закладів. Як приклад із зарубіжного досвіду, можемо навести діяльність «Віденської опери, де є практика меценатства: якщо керівник театру хоче, щоб в одній з вистав виступив соліст рівня Пласідо Домінго, то фінансувати цей виступ береться спонсор, який у результаті може отримати податкові пільги за свою діяльність» [45].

Важливе місце у культурно-мистецькій сфері, і насамперед за кордоном, посідає патронаж як фінансове й організаційне заступництво, що здійснюється на постійній і довгостроковій основі. Під патронажем перебувають конкретні установи, організації та окремі особи. Патронаж зазвичай оформляється довготривалим договором або організаційними документами, згідно з якими патрон є співзасновником установи культури з відповідними правами й певними обов'язками.

Неоціненну фінансову підтримку галузі культури і мистецтва, особливо в період повномасштабної війни, надають проекти, програми і гранти, зокрема й міжнародні. Проте слід акцентувати, що в Україні цей вид підтримки залишається поки що не надто розвиненим (за винятком хіба що окремих

грантів Президента України для видатних митців і творчої молоді). Хоча за кордоном саме гранти є найбільш поширеною формою фінансової підтримки установ цієї сфери, що надаються різноманітним закладам чи окремим працівникам культури і мистецтва. Умови надання таких грантів різняться в окремих країнах, проте усіх їх можна згрупувати у такі види: «договірні, розмір яких встановлюється спеціальною угодою між державою і відповідною установою культури; встановлювані за результатами праці (за нормами субсидіювання на одиницю річного продукту і послуги); базисні, які встановлюються за нормативними витратами і розраховані як певний норматив до заробітної плати, що затверджується для кожної категорії закладів культури (музеї, театри, розважальні центри тощо)» [7, с. 27].

Індивідуальні ж гранти реалізуються як субсидія окремим творчим особам, причому їх форми теж доволі різноманітні (скажімо, безстрокові гранти видатним діячам культури і мистецтва, гарантований дохід відомим письменникам, гранти молодим письменникам на певний термін тощо).

Стосовно України зазначимо, що після початку повномасштабного вторгнення грантова допомога, зокрема і галузі культури та мистецтва, значно зросла: «через інтерес до українських культурних продуктів грантодавці в деяких випадках спрощують умови звітності, міжнародні гранти на культуру стали більшими за обсягами, з'явилися формати індивідуальної підтримки митців (наприклад, House of Europe). Однак разом із цим зріс і конкурс на ці можливості» [39]. За твердженням експертів, «у 2022 році іноземні гранти покрили 22% бюджетних доходів» [39]. Причому у галузі культури і мистецтва міжнародна грантова допомога має здебільшого «точковий» характер і спрямовується передусім на підтримку митців і якісних мистецьких продуктів. «Програми ЄС «Креативна Європа», «Culture Moves Europe», «House of Europe» та «EU4Culture», програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України», ЮНЕСКО, Міжнародний альянс захисту культурної спадщини в зоні конфліктів, інші іноземні благодійні фонди та приватні організації надають гранти, стипендії, допомогу на відновлення креативного

бізнесу й захисту спадщини. Є поодинокі випадки відбудови культурної інфраструктури коштом іноземних донорів. Міжнародна допомога у сфері культури підтримує митців, дає змогу українцям показати свою країну за кордоном і має здебільшого проєктний характер, однак системні реформи культури — за Україною» [39], - стверджують фахівці. Тож переконані, що це джерело фінансового забезпечення культурно-мистецьких закладів й окремих митців має стати одним із пріоритетів у нинішніх складних умовах воєнного стану в Україні.

Проте не менш ефективною формою фінансового забезпечення культурно-мистецької сфери в Україні, на нашу думку, є також і державно-приватне партнерство, сформоване на симбіозі державного й приватного секторів національної економіки з метою реалізації важливих для суспільства культурно-мистецьких проєктів. Вагомою перевагою цього джерела фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні є те, що реалізація проєктів у межах державно-приватного партнерства не завжди потребує виділення коштів із державного чи місцевих бюджетів, а, навпаки, наповнює їх за рахунок надходження коштів від приватних партнерів.

Загалом під державно-приватним партнерством розуміють будь-яку взаємодію держави і приватного бізнесу задля досягнення тих чи інших цілей культурно-мистецького розвитку країни. Іншими словами, державно-приватне партнерство у галузі культури і мистецтва — це передусім співпраця на договірній основі державних органів управління й органів місцевого самоврядування із приватним інвестором чи меценатом при реалізації культурно-мистецьких проєктів. У цьому випадку насамперед ведеться мова про спільне розроблення стратегічних програм у галузі культури і мистецтва, просування з боку урядових структур проєктів приватних компаній за кордоном, спільну роботу із поліпшення культурного іміджу України тощо. У більш вузькому сенсі державно-приватне партнерство — це передусім спільне фінансування масштабних культурно-мистецьких проєктів або ж інші форми фінансової участі держави у проєктах вітчизняного бізнесу. Тобто, у цьому

сенсі метою держави є насамперед залучення приватних інвестицій до реалізації стратегічних культурно-мистецьких програм та проектів.

На нашу думку, державно-приватне партнерство у галузі культури і мистецтва доцільно трактувати як договірну систему довгострокових фінансових відносин між державними інституціями й приватним бізнесом щодо реалізації стратегічних культурно-мистецьких проектів на основі об'єднання фінансових ресурсів, а також розподілу доходів і вигід, витрат та ризиків. Також таке партнерство доцільно трактувати як своєрідний альянс між державною чи місцевою владою і бізнесом задля реалізації суспільно значимих культурно-мистецьких проектів.

Проте, незважаючи на важливість державно-приватного партнерства, в сучасних складних реаліях української економіки існують певні обмеження для розвитку державно-приватного партнерства у культурно-мистецькій сфері, з-поміж яких: нерозвиненість інституту експертизи й оцінки культурних цінностей; нерозвиненість інституту експертизи реставрації; відсутність сталої державної політики і єдиного підходу до збереження архітектурного вигляду історичних місць і локацій; нерозвиненість інституту громадського нагляду.

Тож у зазначеному контексті вкрай необхідним вважаємо створення в Україні, за прикладом зарубіжних країн, спеціального органу із підтримки та подальшого розвитку державно-приватного партнерства (особливо це є вкрай актуальним в умовах війни та повоєнного відновлення України), що має стати посередником між державою і бізнесом при реалізації відповідних проектів. А найважливішими функціями цього органу мають стати: координація дій та методологічна підтримка учасників державно-приватного партнерства з питань управління, фінансування, ефективності, окупності; експертна участь у розробленні й удосконаленні вітчизняного законодавства з питань державно-приватного партнерства; експертний аналіз конкретних культурно-мистецьких проектів державно-приватного партнерства.

Відтак за умови дотримання вищезазначених принципів державно-приватне партнерство може стати дієвим і водночас універсальним

інструментом залучення приватних коштів до фінансування культури і мистецтва в Україні. Адже основними фінансовими вигодами й численними переваги застосування державно-приватного партнерства є: «під час реалізації проектів у рамках ДПП бюджет держави поповнюється за рахунок надходжень від сплати платежів приватних партнерів; залучення приватних джерел фінансування через проекти в рамках ДПП не завжди потребує виділення коштів із державного чи місцевого бюджету; вдалі проекти можуть створювати нові фінансові ресурси; приватні інвестори більше ніж держава вмотивовані зменшити витрати та підвищити ефективність використання основних фондів з метою отримання прибутків від інвестицій» [42].

Хоча заради справедливості слід зазначити, що прикладів реалізації проектів у межах державно-приватного партнерства у вітчизняній галузі культури і мистецтва не так уже й багато, адже не будь-який проект у цій сфері апріорі буде успішним. Проте варто пам'ятати, що кожна успішна угода суттєво зменшує навантаження на бюджет і формує нові фінансові можливості для культурно-мистецького закладу чи проекту. Переконані, що великий потенціал державно-приватного партнерства у галузі культури і мистецтва зосереджений передусім у пам'яткоохоронній діяльності (скажімо, залучення коштів приватних інвесторів до ремонтно-реставраційних, консерваційних робіт на об'єктах культурної спадщини в обмін на частку прибутку від їх подальшої туристичної експлуатації), розвитку екотуризму і рекреаційної інфраструктури. Однак при цьому за жодних обставин не слід допускати прямої чи непрямої зміни права власності на пам'ятки культури і мистецтва.

Важливим позабюджетним джерелом фінансового забезпечення культурно-мистецької сфери, звісно ж, є власна комерційна діяльність установ цієї сфери, чітко зорієнтована на потреби споживачів культурно-мистецьких послуг і на ті види діяльності, що користуються підвищеним попитом у населення. На переконання одних фахівців, «в Україні близько третини усіх видатків закладів культури і мистецтва покриваються за рахунок власних доходів» [4]; на думку ж інших експертів, «частка коштів, які надходять з

позабюджетних джерел, складає приблизно 12% бюджетного фінансування» [7, с. 27]. Такий низький рівень доходів від комерційної діяльності закладів культури і мистецтва в Україні можемо пояснити насамперед тим, що цій галузі притаманна відсутність об'єктивних критеріїв оцінки якості надаваних споживачам культурно-мистецьких послуг. Як результат, ціни на якісні і не надто якісні послуги (звісно ж, в одній і тій же групі) можуть практично не відрізнятися. Тож у бізнесу фактично зникають стимули для підвищення якості надаваних культурно-мистецьких послуг.

Принагідно вважаємо за необхідне звернути увагу на ще один важливий момент, який полягає у тому, що поступове підвищення цін на квитки у культурно-мистецьких закладах здатне певною мірою підвищити їхню доходність, однак воно може зробити відвідування таких закладів для більшості населення України малодоступним. Тож наявність потенційних споживачів культурно-мистецьких послуг, котрі не мають фінансових можливостей для задоволення своїх культурно-мистецьких потреб, суперечить засадничим конституційним гарантіям щодо загальнодоступності таких благ.

Також варто акцентувати, що неспроможність низки вітчизняних культурно-мистецьких закладів отримувати доходи від надання ними платних послуг доволі часто суперечить поширеній думці про їхні невисокі комерційні можливості (хоча насправді потенціал використання власних джерел фінансового забезпечення культурно-мистецьких установ і проектів в Україні є доволі суттєвим). Тож у зазначеному контексті, переконані, слід насамперед підвищувати якість роботи топ-менеджменту таких установ, імплементуючи передовий світовий досвід у цій галузі.

Відтак, важливим пріоритетом, на нашу думку, має стати трансформація звичних культурно-мистецьких закладів у спеціальні інноваційні локації (скажімо, клуби-музеї, клуби-кав'ярні, клуби-бібліотеки тощо), що концентруватимуть у собі кілька видів культурно-мистецької діяльності й пропонуватимуть широкий спектр культурно-мистецьких послуг. Як свідчать соціологічні дослідження, це є дуже важливо і для населення відповідної

території, яке прагне, щоб «культурно-мистецькі заклади були поліфункціональними, зокрема: містили кав'ярні (65%), спортивні майданчики, тренажерні зали (59%), сквери, парки культури і відпочинку (56%), комп'ютерні зали (51%), приміщення для дискотек (42%), різноманітні гуртки (музичні (61%), хореографічні (57%), художні (52%), спортивні (69%)) тощо» [6, с. 83]. То ж динамічне упровадження різноманітних видів культурно-мистецьких послуг з урахуванням потреб, запитів та інтересів населення має стати важливою домінантою при формуванні фінансової політики держави у галузі культури і мистецтва.

Ну, і наостанок зазначимо, що вагомим позабюджетним джерелом фінансового забезпечення вітчизняної галузі культури і мистецтва може стати банківський кредит, адже за кордоном держава сприяє культурно-мистецьким установам в отриманні банківських кредитів, надаючи їм відповідні гарантії. Тож імплементація світового досвіду у цій сфері, зокрема через надання пільгових кредитів на будівництво і реконструкцію приміщень закладів культури і мистецтва, придбання ними нового обладнання, бібліотечних та музейних фондів, замовлення на виготовлення декорацій, реквізиту, костюмів, реконструкцію фойє та глядацьких і читальних залів тощо теж має стати одним із перспективних напрямів фінансової політики держави, однак, скоріш за все, це уже відбудеться після перемоги України у повномасштабній війні.

Принагідно відмітимо, що в Україні непряме фінансування галузі культури і мистецтва за допомогою низки кредитних пільг практично не функціонує. Банківські кредити, якщо і надаються закладам культури і мистецтва, то під доволі високі відсотки; також в Україні досить складна процедура отримання кредитів; і перевага надається передусім короткостроковим кредитам. А так звані «довгі» гроші у культурно-мистецькій галузі практично не працюють.

Тож важливим напрямом фінансової підтримки галузі культури і мистецтва в Україні може стати розвиток практики субсидування процентної

ставки за кредитами, що залучаються продуцентами культурно-мистецьких послуг, та надання бюджетних гарантій при кредитуванні таких суб'єктів.

З метою залучення додаткових фінансових ресурсів до культурно-мистецької галузі і стимулювання інвестиційних процесів у ній, в Україні доцільно створити більш сприятливий режим оподаткування для осіб, котрі спрямовують власні кошти на розвиток цієї сфери (скажімо, підвищити верхню межу пільгового оподаткування для благодійників хоча б до рівня 10% замість чинних нині 4%). На жаль, непряме бюджетне фінансування сфери культури і мистецтва в Україні (насамперед, у формі податкових пільг) не отримало такого поширення, як за кордоном, де існує розгалужений механізм фінансування галузі культури і мистецтва за допомогою низки специфічних податків. До слова, у країнах ЄС «податок від торгівлі книжками спрямовується на підтримку літературної діяльності, податок з прибутку нових телевізійних каналів, у тому числі кабельного й супутникового телебачення, спрямовується на підтримку виробництва кіно-, аудіо-, відеопродукції, а податок від театральнo-концертної діяльності – на розвиток театрального мистецтва» [21].

Тож з-поміж факторів, що негативно впливають на фінансове забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні, виокремимо: «відсутність стратегічної державної фінансової політики в галузі; відсутність стабільності у функціонуванні банківської системи; низький рівень доходів господарюючих суб'єктів і населення; застаріла матеріально-технічна база багатьох закладів культури; нерозвиненість процесів надання спонсорської і меценатської допомоги» [41, с. 55]. Також на процеси залучення фінансових ресурсів у галузь впливають: зменшення тимчасово вільних коштів у вітчизняних спонсорів та меценатів (позаяк лєвова частка таких ресурсів зараз спрямовується передусім на підтримку Збройних Сил); певне падіння попиту на культурно-мистецькі послуги в умовах війни; скорочення фінансування державних витрат на галузь тощо. Вищезазначені чинники, відповідно, ускладнюють або ж навіть унеможлиблюють залучення у галузь культури і мистецтва таких вкрай необхідних їй фінансових ресурсів.

2.3. Прагматизм розвитку культурно-мистецьких індустрій як новітнього джерела фінансового забезпечення розвитку культури і мистецтва

Важливою складовою при дослідженні фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні вважаємо аналіз становлення та розвитку культурно-мистецьких індустрій, як вагової та невід'ємної компоненти ринку культурно-мистецьких послуг в Україні, яка, на наш погляд, має потужний потенціал для свого розвитку у нинішніх умовах.

Передусім відмітимо, упродовж останніх десятиліть на зміну традиційним видам виробництва прийшла епоха сфери послуг та інновацій, закріпивши перехід людської цивілізації до економіки знань. Відтак у 2008 році Організація Об'єднаних Націй опублікувала перший глобальний звіт про стан розвитку культурних індустрій, а 2009 рік у Європейському Союзі став роком креативності та інновацій, що заклало фундамент для розвитку культурних індустрій. Це цілком зрозуміло, позаяк саме культурні індустрії, на противагу традиційній експлуатації обмежених природних ресурсів, дають можливість використовувати практично необмежений ресурс знань і креативного таланту, які закладені природою у людському розумі.

Тобто, креативна економіка формується тими, хто використовує уяву, творчу енергію і знання для створення нових ідей і цінностей. А позаяк виробництво у галузі культури і мистецтва базується значною мірою на інформації, відтак стрімкий розвиток цифрових технологій та глобалізація мереж обміну інформацією зробили культурно-мистецький сектор одним із найбільш перспективних і динамічних у світі.

У Вікіпедії культурні індустрії трактуються як «сукупність поглядів, ідей, тенденцій і напрямів сучасного розвитку економіки, що характеризується органічним поєднанням та використанням знань, інформації та творчості (креативності)» [33].

ЮНЕСКО, у свою чергу, зазначає, що метою креативних індустрій є «створення, виробництво і комерціалізація творчих (креативних) змістів, які є нематеріальними і культурними за своєю природою. Такі змісти зазвичай захищені правом інтелектуальної власності і вони можуть набрати форми продукту чи послуги» [35].

Науковці здебільшого переконані, що це «діяльність, в основі якої лежить індивідуальне творче начало, навик чи талант, і яка може створювати додану вартість і робочі місця шляхом створення та експлуатації інтелектуальної власності» [53].

Ми ж вважаємо, що культурно-мистецькі індустрії – це «різновид економічної діяльності, яка безпосередньо пов'язана із мистецтвом і культурною спадщиною. До культурних індустрій зараховують аудіовізуальне та сценічне мистецтво, виставкову і галерейну діяльність, а також народні ремесла. Креативні індустрії за своїм змістом характеризуються більше практичною спрямованістю (скажімо, дизайн, мода, реклама, архітектура, ІТ-сфера, зокрема комп'ютерні ігри, в яких безпосередньо і проявляється творчість). А позаяк креатив передбачає втілення різноманітних ідей на основі талантів і здібностей людини, то така робота, безперечно, і є основою культурної діяльності. Таким чином, можемо стверджувати, що поняття «креативних індустрій» за своєю сутністю є набагато ширшим за поняття «культурних індустрій» [28].

Тому, послуговуючись наведеним визначенням, «можемо припустити, що загальний обсяг коштів у культурній індустрії є значно меншим, аніж у креативній, позаяк мистецтво характеризується значно меншим рівнем комерціалізації й потребує постійної зовнішньої фінансової підтримки. Це і не дивно, адже сучасні ІТ-сфера, дизайн, реклама, архітектура продукують більший прибуток, аніж, скажімо, народні ремесла чи виставкова діяльність» [28].

Однак вітчизняне Міністерство культури й інформаційної політики переконує, що «у 2020 році культурні та креативні індустрії згенерували 4,2% доданої вартості української економіки – а це 132,4 млрд грн» [24].

Принагідно акцентуємо, що аналіз джерел фінансового забезпечення культурно-мистецьких індустрій в Україні є малодослідженою темою, що пов'язано насамперед із тим, що:

- переважна їх більшість працюють за гібридними бізнес-моделями (скажімо, від продажу квитків чи культурно-мистецьких товарів – до спонсорства, залучення грантів, державно-приватних проектів тощо). Тож фінансування таких індустрій потребує чіткого розуміння роботи конкретної бізнес-моделі й оцінки відповідних фінансових ризиків;
- такі інституції здебільшого працюють із об'єктами прав інтелектуальної власності, починаючи від музичних чи інших мистецьких творів, дизайну – до способу представлення таких об'єктів, що вимагає наявності певних знань і навичок для оцінки інтелектуальної власності як застави при взятті кредиту;
- для потужних приватних інвесторів, готових інвестувати в такі індустрії (скажімо, у статутний капітал приватного театру, комерційного фестивалю чи фірми з пошиття дизайнерського одягу), надзвичайно складним є питання оцінки своєї частки у такому бізнесі внаслідок відсутності чітких даних про це.

Безперечно, у сучасних реаліях повномасштабної війни в Україні галузь культури і мистецтва загалом та культурно-мистецькі індустрії зокрема зазнали суттєвого відтоку талановитих кадрів та стрімкого скорочення попиту на культурно-мистецькі послуги. Адже не секрет, що бюджетні кошти, які до російського вторгнення виділялися на вітчизняну галузь культури і мистецтва, сьогодні передусім спрямовуються на боротьбу з ворогом. Однак переконані, «що вітчизняна культурно-мистецька галузь має усі шанси стати потужним двигуном відновлення і розвитку України після завершення війни. Адже навіть у таких складних умовах частина українських митців продовжує працювати на батьківщині, експортуючи власний креативний продукт та підтримуючи, таким чином, національну економіку в умовах воєнного стану. Працівники

вітчизняних креативних індустрій спродували безліч волонтерських ініціатив, допомагають збройним силам, цивільному населенню на деокупованих територіях, внутрішньо переміщеним особам. Тож переконані, що задля побудови ефективної взаємодії із діячами культури і мистецтва у цих надскладних воєнних реаліях вкрай необхідною є, з-поміж інших видів допомоги, і фінансова підтримка цих важливих суб'єктів національної економіки» [27].

Та, «як свідчать результати анонімного онлайн-анкетування працівників культурно-мистецької галузі, проведеного Українським культурним фондом спільно із Міністерством культури та інформаційної політики України у 2022 році, майже половина респондентів (точніше 40%) взагалі не скористалися жодною із наявних можливостей для отримання будь-якого із видів державної чи недержавної фінансової підтримки» [27] (рис. 2.4).

Діаграма 13. Можливості, якими скористались респонденти та підприємства, на яких вони працюють

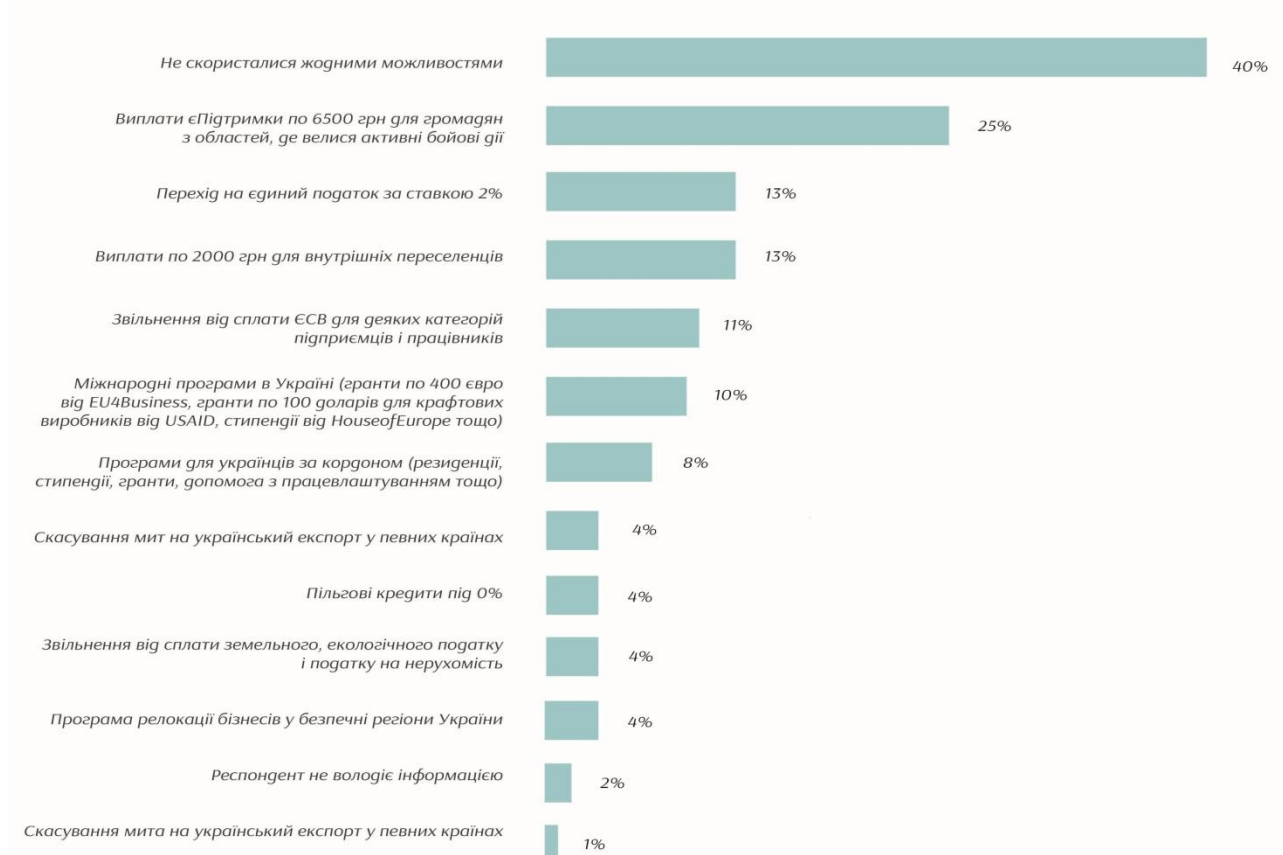

Рис. 2.4. Частка працівників культурно-мистецьких індустрій України, що скористалися можливостями отримання фінансової підтримки у 2022 році [46]

При цьому, даючи відповідь «на запитання про першочергові заходи, котрі зможуть допомогти галузі вижити в умовах війни та відновитися після неї, лівова частка респондентів (61%) вказали на гранти під різні проекти» [27] (рис. 2.5).

Діаграма 15. Які першочергові заходи від держави і донорів можуть допомогти креативним індустріям вижити під час війни та відновитися після неї

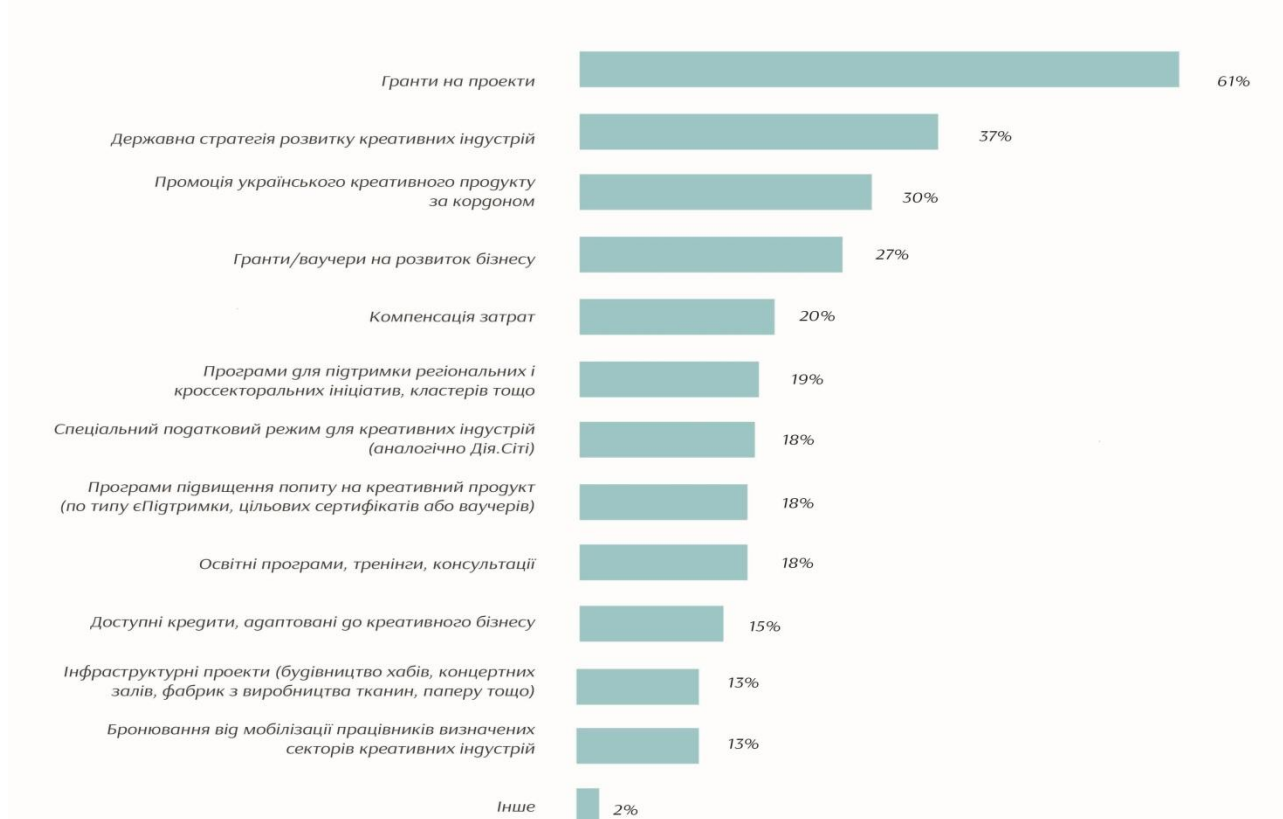

Рис. 2.5. Рейтинг першочергових заходів щодо фінансової підтримки культурно-мистецьких індустрій в Україні у 2022 році [46]

Також культурно-мистецьким індустріям властива низка специфічних проблем, з-поміж яких: «молодість» ринку; протиріччя між культурою і комерцією; нерозвинена професійна освіта і дефіцит кадрів; відсутність професійного співтовариства. Проте переконані, що модернізація джерел фінансового забезпечення культурно-мистецьких індустрій в Україні має значний потенціал, а перспективними інструментами такого забезпечення вважаємо: самофінансування, грантове фінансування, податкові пільги, гарантування кредитів, пільгові кредити, венчурне фінансування (однак

після первинного фінансування «бізнес-ангелом»), ну і звісно ж, меценатство, корпоративну філантропію і спонсорство. І цілком очевидно, що нині слід активно розвивати фінансові навички самих культурно-мистецьких організацій, позаяк без належного рівня фінансової грамотності, уміння складати фінансові плани, звітувати, вести прозору бухгалтерію, доступ до будь-якого фінансування все ж залишатиметься не таким досяжним.

Тож, підводячи підсумки, зазначимо, що за умови грамотного державного протекціонізму вітчизняні культурно-мистецькі індустрії мають усі передумови стати вагомим джерелом наповнення бюджетів і дієвим каналом промоції української культури на світовому рівні.

Висновки до розділу 2

За результатами дослідження прагматичних аспектів фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва здійснено оцінку тенденцій бюджетного фінансування галузі, проаналізовано позабюджетні джерела фінансування галузі та визначено перспективи розвитку культурно-мистецьких індустрій в Україні.

З-поміж чинників, що перешкоджають активізації інвестиційних процесів у галузі культури і мистецтва, виокремлено: відсутність стратегічної державної політики в галузі культури і мистецтва; нестабільність функціонування банківської системи; низький рівень доходів населення; застарілу матеріально-технічну базу багатьох закладів культури; нерозвиненість процесів надання спонсорської та меценатської допомоги. Відтак доцільно розробити державну стратегію, в якій були б визначені пріоритетні напрями розвитку галузі, що передбачає поєднання бюджетної підтримки культури зі стимулюванням благодійництва, меценатства, підприємницької активності культурно-мистецьких закладів; запровадження конкурсних і прозорих механізмів фінансування культурно-мистецьких проектів.

РОЗДІЛ 3

ВЕКТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. Основні напрями модернізації джерел фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні

Безперечно, галузь культури і мистецтва є тією сферою національної економіки, де значною мірою формується людський капітал української нації. Свідченням цьому є результати опитування, проведеного Українським культурним фондом після початку російського воєнного вторгнення, , які засвідчили, що «74% діячів культури попри повномасштабну війну продовжують займатись своєю професійною діяльністю. Більшість із них поєднують роботу з волонтерством» [24]. І навіть попри те, що «частина митців нині працюють за кордоном, вони все ж тією чи іншою мірою продовжують забезпечувати надходження таких вкрай необхідних фінансових ресурсів до України. Тож в сучасних надскладних воєнних умовах досить важливо не втратити цих своєрідних «культурних амбасадорів» України, створюючи для них сприятливі умови для розвитку культурних та креативних індустрій на батьківщині» [28].

Насамперед зазначимо, що необхідність модернізації джерел фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва зумовлена не лише викликами і загрозами надзвичайно складного воєнного сьогодення, але й давно назрілою потребою здійснити глибинні кардинальні зрушення у цій важливій сфері людської життєдіяльності. Відтак виокремимо стратегічні і тактичні заходи, що сприятимуть модернізації джерел фінансового забезпечення вітчизняної галузі культури і мистецтва та посилять залученість громадян до культурно-мистецьких послуг.

Принагідно акцентуємо, що модернізацію фінансового забезпечення культури і мистецтва ми досліджуватимемо насамперед з позиції удосконалення управлінських процесів, що виражатиметься в ідентифікації найвагоміших джерел такого забезпечення і створенні середовища, необхідного для упровадження інноваційних методів і моделей фінансування у галузі. Відтак виокремлення найбільш оптимальних у нинішніх умовах джерел та механізмів реалізації фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва базуватиметься на поєднанні елементів ринкового і державного регулювання.

Тож, виходячи з наявної в Україні ситуації, передусім задекларуємо стратегічну ціль модернізації фінансового забезпечення галузі, а саме: створення дієвої моделі фінансового забезпечення розвитку культури і мистецтва шляхом позиціонування культурно-мистецьких цінностей як інвестиційного ресурсу та удосконалення чинного законодавства в контексті стимулювання меценатства і спонсорства в Україні.

При цьому зазначимо, що залишковий принцип фінансування галузі культури і мистецтва в Україні спровокував нестачу коштів для розвитку галузі та поступово нівелював важливу роль української культури і мистецтва в житті сучасного суспільства. Хоча принагідно слід наголосити, що все ж таки певні окремі заходи стосовно вирішення назрілих проблем у цій сфері вітчизняний уряд намагався здійснювати (приміром: були внесені відповідні зміни до Бюджетного кодексу України, згідно з яким видатки на охорону музеїв, бібліотек і заповідників стали захищеними статтями; було збільшено також державну підтримку виробництва кіно— і телефільмів; суттєво (майже втричі) було зменшено розмір орендної плати за використання творчих майстерень професійними творчими працівниками; у понад десятки разів збільшився розмір капіталовкладень, скерованих на першочергові реставраційні, ремонтні та протиаварійні роботи на пам'ятках ЮНЕСКО, державних заповідників й інших установ культури.

Проте, не зважаючи на вищезазначене, маємо констатувати, що нині завдання щодо ефективного бюджетного фінансування галузі практично не

вирішуються, позаяк предметом такого фінансування є не безпосередня творча чи дослідницька діяльність закладів культури і мистецтва, не створення конкурентоспроможних культурно-мистецьких продуктів, а насамперед просте утримання мережі таких закладів і їхніх працівників.

Тож переконані, що пріоритетними напрямами удосконалення фінансового забезпечення установ культури і мистецтва в Україні за рахунок бюджетних коштів мають стати:

використання так званого «багатоканального» державного фінансування, позаяк саме міжбюджетні і партнерські форми субсидування зможуть забезпечити надходження коштів у галузь. На нашу думку, успішність державних заходів стосовно підтримки галузі культури і мистецтва значною мірою залежить насамперед від ефективного функціонування інституту спонсорства і меценатства в Україні. Вважаємо, що для цього доцільно, за прикладом низки зарубіжних країн, використовувати непряме фінансування галузі з боку держави у формі надання різного роду податкових, кредитних пільг як безпосередньо закладам культури і мистецтва, так і тим комерційним структурам, що фінансово їх підтримують;

стимулювання партнерських відносин між закладами культури і мистецтва і підприємницькими колами та поступовий розвиток механізмів участі приватного сектора на ринку державних культурно-мистецьких послуг з метою стимулювання конкуренції між численними постачальниками зазначених послуг. Переконані, що саме державне-приватне партнерство, як спосіб об'єднання фінансових ресурсів державного і приватного секторів, стане вагомим важелем відновлення культурно-мистецького потенціалу української нації.

Потужним інструментом в системі багатоканального фінансування галузі, на наш погляд, може стати «фандрайзинг – процес залучення грошових коштів та інших ресурсів (людських, матеріальних, інформаційних тощо) для реалізації різного роду проектів (як правило, соціальних) та / або підтримання існування передусім неприбуткових організацій» [37], основним завданням якого є:

активний системний пошук потенційних донорів для галузі культури і мистецтва; обґрунтування потреб культурно-мистецької організації відповідно до інтересів потенційних донорів і рівня розуміння ними проблем цієї організації; тривала робота із потенційними донорами (а саме: формування, підтримка і розвиток взаємовигідних стосунків між усіма зацікавленими сторонами); формування громадської думки про необхідність і корисність підтримки донорами культурно-мистецького закладу, продукту чи проекту.

При цьому менеджери із фандрайзингу використовують різноманітні прийоми та методи для досягнення поставлених цілей, з-поміж яких: «участь у спільних проектах і отримання цільового фінансування за програмами міжнародних організацій; участь у проектах, фінансованих державою; організація спеціальних заходів щодо збору коштів (благодійних вечорів, аукціонів, концертів, спортивних змагань); залучення волонтерів; особисті зустрічі; використання ресурсів Інтернету; краудфандинг (колективна співпраця людей, які добровільно об'єднують свої гроші або інші ресурси разом, як правило через Інтернет, щоб підтримати зусилля інших людей або організацій); реклама тощо» [50].

А основними етапами фандрайзингової діяльності у галузі культури і мистецтва є: «написання бізнес-плану культурно-мистецького проекту; опис спонсорської пропозиції; чітке визначення цільової аудиторії культурно-мистецького проекту для подальшого визначення потенційних партнерів; встановлення таких взаємовідносин з партнерами, які задовольняють інтереси обох сторін; правильне закриття культурно-мистецького проекту (включає в себе роботу з партнерами після закінчення проекту для створення можливості подальшої довгострокової співпраці)» [37].

Однак змушені констатувати, що фандрайзинг, як джерело фінансового забезпечення установ культури і мистецтва в Україні, лише почав розвиватися та не набув масштабного поширення, хоча за кордоном це доволі популярне і поширене явище. Тож переконані, що за фандрайзингом – велике майбутнє, позаяк він має значний потенціал для свого використання у вітчизняній галузі

культури і мистецтва, особливо після перемоги України у російсько-українській війні.

Також надзвичайно важливим, на нашу думку, є використання у культурно-мистецькій сфері України так званих «ендавмент-фондів», основним завданням котрих є забезпечення довгострокової фінансової підтримки будь-якої некомерційної організації за рахунок грамотного і вдалого інвестування залучених коштів у ринкові цінні папери, на банківські депозити й інші аналогічні фінансові інструменти. Водночас при залученні коштів через ендавмент-фонди слід пам'ятати про інвестиційний ризик, пов'язаний із ймовірним невдалим інвестуванням коштів, падінням ринкової ціни цінних паперів, втратою ринкової вартості будь-яких інших активів. Проте «перевагами цього виду діяльності є те, що для донорів пожертвування в ендавмент-фонд є більш привабливими і прозорими, а для установи культури – грамотно інвестовані кошти можуть приносити регулярний дохід упродовж багатьох років» [38].

На нашу думку, одним із найголовніших пріоритетів модернізації джерел фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні має стати створення відповідних (і фінансових зокрема) умов для розвитку креативних культурно-мистецьких індустрій, спроможних задовольняти найвибагливіші культурно-мистецькі запити українців.

Як можливий варіант, одним із вагомих суб'єктів вітчизняної креативної індустрії можуть стати так звані «агенції культурних індустрій», які набули широкого поширення за кордоном і є своєрідними посередниками між осередками креативних митців-підприємців та місцевою владою. Такі агенції здійснюватимуть ґрунтовний аналіз наявних на конкретній території людських, фінансових та інших ресурсів і виявлятимуть її творчий потенціал, а згодом і формуватимуть стратегії розвитку і підтримки креативного місцевого підприємництва. До слова, загальновизнано, що найбільш авторитетні агенції культурних індустрій нині функціонують у Великій Британії, які є лідерами у цій галузі та яких мери міст з різних країн світу залучають для проведення

необхідних досліджень, надання фахових консультацій, оцінки перспектив розвитку культурно-мистецького ринку у контексті зростання творчого потенціалу таких міст.

Звісно ж, що Україна досить багата талановитими і креативними людьми, зарядженими емоційно, котрі мають великий культурний бекграунд. Адже цілком зрозуміло, що сучасна креативна економіка будується на індивідуальній творчості, а творчість проростає саме з культури. І в цьому, вважаємо, є надзвичайно потужна перевага українських культурно-мистецьких індустрій. Проте вагомою вагою, на наше переконання, є невміння себе активно презентувати, позиціонувати та, так би мовити, «продавати» як на вітчизняному, так і світовому ринках, а також невміння розбудовувати великі екосистеми розвитку таких індустрій. Тож для цього, вважаємо, слід поступово і впевнено підніматися на якісно вищий рівень, щоб заявити про себе як про потужних суб'єктів сучасної креативної індустрії, здатних зацікавити собою як владу, так і власників інвестиційних ресурсів. Також нашим співвітчизникам потрібно навчитися мислити глобально та, що особливо важливо, перфектно володіти іноземною мовою для того, щоб досить впевнено себе почувати на глобальному рівні.

Не слід також забувати і про те, у світі нині активно діють закони глокалізації. Це означає, що локальні, місцеві, автентичні екзотичні речі набувають усе більшої популярності в умовах сучасного глобального ринку (скажімо, це свого часу сталося з ірландською музикою і субкультурою пабів, із неймовірно популярною у світі французькою кухнею і так званою «високою» модою). Тобто, у глокалізації важливі насамперед дві складові: це як унікальність, так і глобальність. Відтак українцям важливо знаходити на своїй батьківщині саме такі речі чи явища, котрі є унікальними і водночас цікавими й потрібними для глобального світу та можуть вирішувати його проблеми.

Насамкінець зацентруємо, що модернізація фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні надасть необхідний імпульс її подальшому розвитку й забезпечить відповідний інструментарій для вирішення

задекларованих цілей сталого розвитку. А активне впровадження вищенаведених джерел фінансового забезпечення галузі дасть можливість адаптуватися сучасній вітчизняній культурі до складних умов сьогодення, вберегти свою самобутність і виступити засобом об'єднання та консолідації українського суспільства після переможного завершення війни з російським агресором.

3.2. Перспективи розвитку фінансового забезпечення культурно-мистецьких індустрій у сучасних умовах

Прагматика розвитку вітчизняної галузі культури і мистецтва свідчить, що «певне зростання обсягів фінансування української культури (передусім за рахунок коштів зарубіжних партнерів) збігається у часі із настанням кризових ситуацій. Так, у період революції 2004 року свою діяльність в Україні започаткувала низка відомих нині культурних ініціатив і мистецьких колективів, які тоді отримали фінансову підтримку міжнародних організацій у вигляді різного роду стипендій та грантів. Після Революції гідності вітчизняний культурний сектор відчув (і продовжує відчувати зараз, у період повномасштабної війни з РФ) посилену підтримку наших західних партнерів» [29].

Проте специфічною особливістю України є те, що щойно кризові явища дещо мінімізуються, як потреби культурно-мистецької сфери одразу ж відходять на задній план. Однак вважаємо, що саме «за умови виваженого державного протекціонізму та багатоканальної системи фінансового забезпечення культурно-мистецькі індустрії в Україні можуть стати реальним джерелом наповнення бюджету країни та дієвим каналом промоції культури і мистецтва в сучасних умовах» [30, с. 50].

Безперечно, неспровокована російська агресія проти України внесла значні корективи у діяльність культурно-мистецьких індустрій. Зокрема, з

початку військових дій на території України «постраждало понад тисячу об'єктів культурної інфраструктури (і це без врахування пам'яток культурної спадщини). Причому із загальної кількості таких об'єктів – третина повністю зруйновані» [29]. За твердженням фахівців, «пошкоджень і руйнувань зазнали клубні заклади, бібліотеки, музеї, театри, філармонії, заклади мистецької освіти (мистецькі школи і коледжі) та об'єкти культурної спадщини. Найчисельнішою групою об'єктів культурної інфраструктури, які зазнали пошкоджень чи руйнувань, є клубні заклади – 47% від загальної кількості закладів культурної інфраструктури або 603 од., бібліотеки – 479 од., музеї та галереї – 69 од., театри та філармонії – 22 од., заклади мистецької освіти – 98 од.» [55].

Однак вітчизняні митці навіть у такій складній ситуації з оптимізмом дивляться у майбутнє, вважаючи, ця війна може стати певним каталізатором для модернізації та максимізації джерел фінансування галузі (рис. 3.1).

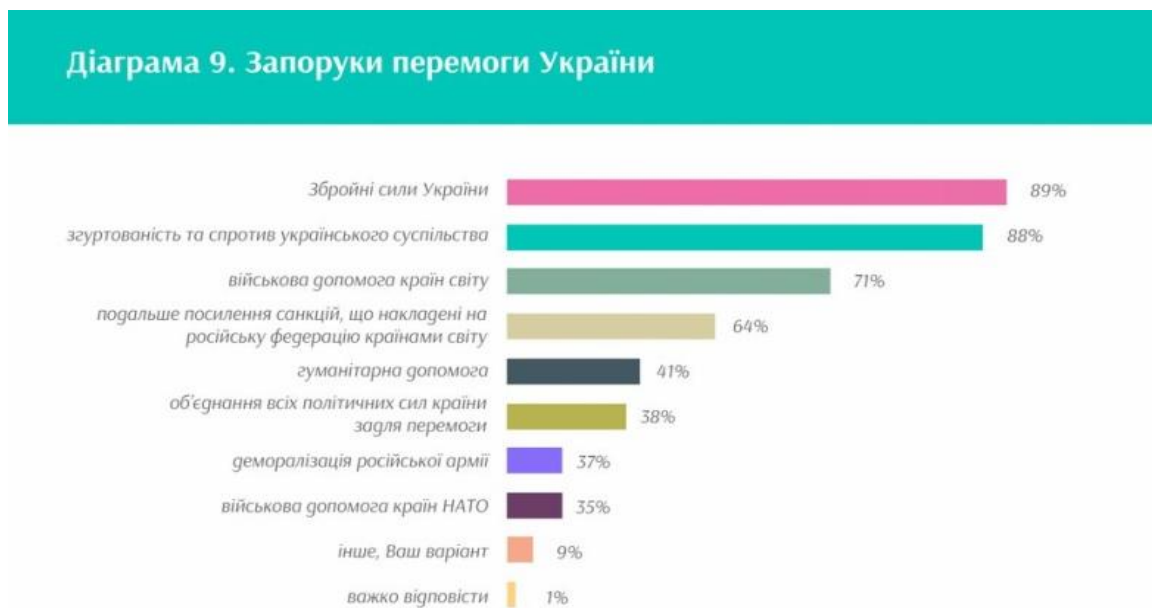

Рис. 3. 1. Результати опитування Українським культурним фондом працівників культурно-мистецьких індустрій стовно їхнього бачення основних запорук перемоги України у російсько-українській війні [49]

При цьому вітчизняні митці також усвідомлюють і всі потенційні наслідки цієї війни (рис. 3.2).

Діаграма 11. Наслідки війни для української культурної спільноти

Рис. 3.2. Прогнозовані вітчизняними митцями негативні наслідки російсько-української війни для розвитку культури і мистецтва [49]

Цікавими є результати опитування і щодо характеру допомоги, котру потребує українська культурно-мистецька спільнота. Так, вітчизняні митці нині гостро потребують «не лише фінансової (76% респондентів), але й координаційної (50% респондентів) та інформаційної (46% респондентів) підтримки» [29] (рис. 3.3).

Діаграма 20. Якого характеру допомогу Ви потребуєте? (% серед усіх респондентів)

Рис. 3.3. Очікувана українськими митцями допомога в умовах повномасштабної війни [49]

Тож з метою забезпечення сприятливих умов для розвитку культурно-мистецьких індустрій в Україні передусім слід:

«внести зміни до Податкового кодексу України в частині розвитку культурно-мистецьких індустрій. Позаяк нині більшість вітчизняних митців працюють як фізичні особи-підприємці за КВЕДом «Індивідуальна мистецька діяльність», то вони мають право лише надавати певні послуги (скажімо, створити картину на замовлення), однак продати свою роботу вони права не мають. Тож виходить, що з продажу власно створеної картини митець повинен сплатити такі ж податки, як і з продажу, скажімо, антикваріату. Фактично, замість 5% за спрощеною системою оподаткування він має сплатити близько 40%, звітуючись за загальною системою. Як результат, ринок сучасного вітчизняного мистецтва нерідко перебуває «у тіні», позаяк через надвисокі податки мало хто із митців продає власні роботи офіційно, хоча вони цього хотіли б. Тому для вирішення ситуації в Україні слід дозволити оподатковувати продаж митцями власних творів сучасного мистецтва за спрощеною системою. Адже доволі несправедливою є ситуація, за якої власні твори мистецтва продаються на тих же умовах, що й антикваріат чи культурні цінності, коли ними торгують не їхні безпосередні творці;

впорядкувати ситуацію із захистом авторських прав в Україні. Адже нині існує певна невизначеність із суміжним правом на музичні твори (передусім маються на увазі виплати роялті за відтворення музики її авторам). Ще до повномасштабного російського вторгнення в Україні тривали численні дискусії довкола тарифів й акредитованих організацій колективного управління такими правами, котрі б мали право виплачувати музикантам їхні роялті. Тож, якщо такий механізм не почне працювати прозоро і зрозуміло, то музична галузь й надалі залишатиметься доволі корумпованою та зосередженою здебільшого на кількох організаціях. Відтак з метою подолання цієї негативної ситуації слід більше проводити освітніх заходів у сфері авторських прав саме в культурно-мистецьких індустріях;

діджиталізувати механізм реєстрації авторських прав і спростити процес вивезення мистецьких робіт їхніми власниками за кордон. Адже доволі часто свідоцтво про авторське право є чи не єдиним офіційним документом, що підтверджує авторство його власника на певний твір і допомагає, скажімо, при вивезенні цього твору за кордон – на виставку чи ярмарок. Проте така система нині все ще пронизана низкою бюрократичних перепон, позаяк маємо доволі тривалі терміни оформлення необхідних документів (зазвичай 2-3 місяці), велику кількість саме супровідних паперових документів), хоча більшість таких процедур без проблем можна здійснити онлайн;

відновити програму державних дотацій для вітчизняних культурно-мистецьких індустрій (йдеться насамперед про Український культурний фонд й інші грантові програми від Міністерства культури та інформаційної політики України). І хоча з початку повномасштабної війни вищенаведені інституції виділяють кошти на реалізацію культурно-мистецьких проєктів, все ж їх залишається недостатньо для більш-менш нормального функціонування галузі (скажімо, кошти Українського культурного фонду в обсязі 583 млн грн. були спрямовані у 2022 році на забезпечення потреб Збройних сил України, що є абсолютно обґрунтованим в умовах російської агресії). Тож митці висловлюють певні побоювання щодо повноцінного відновлення фінансового забезпечення галузі після перемоги у цій війні.

Відтак представники вітчизняних культурно-мистецьких індустрій повинні принаймні намагатися шукати дотаційну складову їхніх бюджетів – безповоротні кошти від різноманітних міжнародних і українських фондів або меценатів задля підтримки і розвитку власного продукту. При цьому важливо пам'ятати, що чим більше мистецький проєкт є авангардним (тобто таким, що створює нове, неочікуване, нерозважальне), тим більшою у нього буде і дотаційна складова. Працюючи з новими культурно-мистецькими проєктами, слід дуже добре орієнтуватися у різноманітних грантових програмах (причому як національних, так і зарубіжних), тісно співпрацюючи зі спонсорами і

меценатами, та обираючи з-поміж них лише вартих уваги, позаяк партнери теж можуть бути «токсичними», як і їх гроші.

У зазначеному контексті доцільним вважаємо і розвиток так званого «мікро-меценатства» - спільноти людей, котрі на постійній основі можуть надавати, до прикладу, по кілька тисяч чи десятків тисяч гривень як приватні особи в обмін на особисту комунікацію з митцями, доступ до прев'ю, запрошення на формальні і неформальні зустрічі тощо.

Безумовно, після початку повномасштабного вторгнення стрімко зростає зацікавленість закордонних колег творами українських митців. Тож ми повинні якнайповніше презентувати українську культуру і мистецтво за кордоном. І тут без державної фінансової підтримки не обійтися. Як не обійтися і без відповідних законодавчих змін щодо виведення культурно-мистецького бізнесу з тіні. На повну силу не запрацює культурно-мистецький ринок України і без податкової підтримки та захисту авторського права. Важливою для розвитку культурно-мистецьких індустрій в Україні є і зростання діджиталізації та зменшення бюрократизації культурно-мистецького простору» [28].

Звісно, культурно-мистецькі індустрії лише набирають популярності і розвитку в Україні. Однак ми абсолютно упевнені, що вони володіють величезним потенціалом для подальшого стрімкого розвитку. Тож надання пріоритетності і забезпечення державного сприяння розвитку культурно-мистецьких індустрій мають стати вагомим напрямом сучасної фінансової політики України.

Відтак переконані, що культурно-мистецькі індустрії у недалекому майбутньому стануть тим міцним фундаментом, на котрому формуватиметься так звана «народна культурна дипломатія» і відбудуватиметься позиціонування України за її межами, а результат такої культурної комунікації здійснюватиме вагомий вплив на поступову стабілізацію внутрішньої ситуації в країні та на її зовнішню привабливість для потенційних іноземних інвесторів.

Висновки до розділу 3

З метою переходу України до багатоканального фінансування галузі культури і мистецтва необхідно підтримувати, наскільки це можливо в сучасних складних умовах, більш-менш достатній рівень державних витрат на цю важливу для суспільства сферу й активно розвивати співпрацю між культурно-мистецькою галуззю, бізнесом та громадянським суспільством. Для слід використовувати діяльність ендавмент-фондів та фандрейзингових компаній, як джерела довгострокової фінансової підтримки культурно-мистецьких закладів. Доцільним також вбачається розширення заходів щодо податкового протекціонізму, приватного спонсорства, меценатства і державно-приватного партнерства. Реалізація вищезазначених інструментів сприятиме створенню конкурентоспроможного середовища та економічно привабливих умови для ведення бізнесу у галузі культури і мистецтва, залученню додаткових інвестицій у цю сферу задля підвищення якості і результативності діяльності закладів культури і мистецтва в Україні.

Загалом модернізація фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва надасть необхідний імпульс і забезпечить відповідний інструментарій для вирішення назрілих проблем сьогодення. А реалізація на практиці вищенаведених джерел фінансового забезпечення галузі сприятиме адаптації сучасної української культурі до умов мінливого глобального середовища, зберегти власну автентичність та стати важливим інструментом консолідації українців в умовах повномасштабної війни.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі поглиблено теоретичні засади і запропоновано практичні рекомендації щодо удосконалення фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні. Проведене дослідження дало змогу одержати такі науково-теоретичні і практичні результати.

1. Вітчизняній галузі культури і мистецтва, як важливій сфері суспільного буття, властива низка проблем, що накопичувалися упродовж останніх років, з-поміж котрих: бюджетне фінансування галузі в основному за «залишковим принципом»; не завжди ефективна комерціалізація культурно-мистецької діяльності; відсутність цивілізованого «лобізму» інтересів культурно-мистецької сфери у центральних органах законодавчої і виконавчої влади та, як наслідок, фрагментарне (а подекуди й хаотичне) нормативно-правове забезпечення функціонування цієї сфери. Тож ознаки кризової ситуації зумовлюють необхідність модернізації джерел фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва в Україні. При цьому важливим об'єктом фінансового забезпечення галузі визначено: соціально-культурну значущість створюваних культурно-мистецьких продуктів; ідентифікацію напрямів діяльності закладів культури і мистецтва, котрі потребують першочергової фінансової підтримки; створення умов для формування раціональної структури фінансових ресурсів таких закладів в аспекті оптимального співвідношення бюджетних, власних і залучених коштів.

2. Констатовано, що з метою успішного розвитку галузі культури і мистецтва в Україні слід удосконалити нормативно-правову та організаційну базу функціонування галузі. З цією метою доцільно прийняти Закон про меценатство, котрий має стати одним із основних у сфері культури і мистецтва, проте ухвалення якого, на жаль, затягується уже впродовж десятиліть. Також варто внести зміни, що враховуватимуть специфіку функціонування галузі на перспективу, насамперед у контексті розвитку культурно-мистецьких індустрій як одного із пріоритетів сучасної фінансової політики України у культурно-мистецькій сфері.

3. За результатами дослідження прагматичних аспектів фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва здійснено оцінку тенденцій бюджетного фінансування галузі та доведено, що воно перебуває на вкрай незадовільному рівні. Відтак основними векторами його удосконалення визначено стимулювання багатоканального державного фінансування із застосуванням передусім інструментів непрямого бюджетного фінансування у формі пільгового оподаткування та кредитування. Сподіватимемося також, що прийняття Закону «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження культурної субвенції для фінансування надання базового набору культурних послуг», проект котрого знаходиться на розгляді у Верховній Раді, суттєво покращить ситуацію із бюджетним фінансуванням галузі.

4. У роботі обґрунтовано, що при переході до багатоканального фінансування культури і мистецтва в Україні слід використовувати досвід зарубіжних країн, а саме: необхідно підтримувати оптимальний рівень державних видатків на культуру і мистецтво та поступово розвивати співробітництво між галуззю культури і мистецтва, бізнесом та громадянським суспільством. Одним із найважливіших принципів державної фінансової політики у галузі культури і мистецтва має стати створення стимулів до пошуку позабюджетних джерел доходів, розвиток змішаних форм фінансування. Зокрема, в діяльності культурно-мистецьких закладів запропоновано використовувати в такі інноваційні інструменти як ендавмент-фонди, франдрейзинг, різноманітні форми державно-приватного партнерства, а також непряме бюджетне фінансування у формі податкових і кредитних пільг (причому як самим закладам культури і мистецтва, так і організаціям, що надають їм фінансову підтримку) та гарантій по кредитах і субсидування процентної ставки за кредитами (насамперед, для інвесторів – суб'єктів комерційної діяльності).

5. Важливий напрям модернізації фінансового забезпечення галузі культури і мистецтва вбачаємо у стимулюванні партнерських відносин між культурно-мистецькою сферою і підприємницькими колами, зреалізованих

зокрема у формі державно-приватного партнерства. Перевагою застосування такого методу фінансування є те, що реалізація проектів у межах державно-приватного партнерства не завжди потребує виділення коштів із державного чи місцевого бюджетів, а навпаки поповнює їх за рахунок надходжень коштів від приватних партнерів. Відтак у контексті поширення державно-приватного партнерства у галузі культури і мистецтва рекомендовано такі заходи: інтенсифікація законотворчої діяльності щодо реалізації перспективних культурно-мистецьких проектів в Україні та пошук партнерів (як українських, так і зарубіжних) для їх упровадження; налагодження тісної співпраці із представниками української діаспори за кордоном із детальним інформуванням їх щодо участі у реалізації українських культурно-мистецьких проектів; забезпечення з боку місцевих державних адміністрацій обов'язкового включення програм державно-приватного партнерства у культурно-мистецькій сфері до програм розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

6. Важливою домінантою інвестиційної складової фінансової політики держави у галузі культури і мистецтва визнано розвиток культурно-мистецьких індустрій, як вагомого, доволі перспективного сегменту ринку культурно-мистецьких послуг. Акцентовано на необхідності розвитку фінансових навичок менеджменту таких організацій, адже в сучасних умовах без належного рівня фінансової грамотності, уміння складати фінансові плани, звітуватись, вести прозору бухгалтерію із дотриманням принципу доброчесності у бізнес-відносинах, доступ до фінансування для таких індустрій залишатиметься недосяжним. Стимулювати динаміку зростання культурно-мистецьких індустрій в Україні запропоновано за допомогою пільгових банківських кредитів, грантів на розробку і запуск пілотних проектів, інформаційно-консультаційної допомоги через державні агенції розвитку або мережу так званих «бізнес-інкубаторів». Аргументовано, що за умови грамотного державного протекціонізму культурно-мистецькі індустрії в Україні можуть

стати реальним джерелом наповнення бюджетів та дієвим каналом промоції культури і мистецтва у нинішніх реаліях.

7. У роботі наголошено, що з метою розвитку, зміцнення та експансії національних культурно-мистецьких індустрій доцільним є створення відповідних агенцій, котрі слугуватимуть посередниками між спільнотою креативних підприємців і місцевою владою. Агенції проводитимуть аналіз ресурсів території і виявлятимуть її творчий потенціал, а вже потім розроблятимуть стратегії розвитку і вибудовуватимуть систему підтримки креативного культурно-мистецького підприємництва. Тож визнання пріоритетності і сприяння розвитку культурно-мистецьких індустрій, а також забезпечення державної підтримки цього напряму культурно-мистецької діяльності мають стати важливим напрямом сучасної фінансової політики України у галузі культури і мистецтва.

Насамкінець зазначимо, що у нинішніх надзвичайно складних умовах ведення повномасштабної війни (а відтак і зменшення обсягів культурно-мистецьких послуг) без ефективної державної і недержавної фінансової підтримки галузі культури і мистецтва буде доволі складно адаптуватися до нових умов функціонування через гостру нестачу культурно-мистецьких кадрів і досвідчених фахівців, котрі, рятуючись від війни, полишили країну та свою фахову діяльність. Тому для того, аби галузь могла успішно розвиватися, монетизуватися і наповнювати бюджет, вкрай необхідно мінімізувати вплив бюрократичної системи та посилити диджіталізацію галузі, що залишатиме значно менше шансів для різного роду проявів корупційних дій.

Зрештою, для української держави культура і мистецтво мають стати міцним фундаментом її розвитку. Адже саме у цій сфері найбільш повно реалізується так звана «народна дипломатія» і позиціонування України на світовій арені. А наслідок таких комунікацій суттєво впливає як на внутрішню стабільність у державі, так і на її інвестиційну привабливість для зовнішніх партнерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вахович І., Чуль О. Розвиток креативних індустрій: регіональний вимір : монографія. Луцьк: Вежа–Друк, 2014. 288 с.
2. Видатки Державного і місцевих бюджетів України на галузь культури і мистецтва у 2023 році. URL : <https://openbudget.gov.ua/>
3. Григоренко Г. Культурний фронт під час війни. URL : <https://voxukraine.org/kulturnyj-front-pid-chas-vijny>
4. Гриценко О.А., Солодовник В.В. Шляхи удосконалення фінансування культури в Україні : аналітична записка. URL : http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2004_1.php
5. Дубок І.П. Джерела фінансування сфери культури в Україні та напрями їх розширення. Вісник НАДУ. 2015. №2. С. 63-70.
6. Дукачева Л.В. Планування клубних заходів : вияв дозвільнєвих пріоритетів на основі соціологічних опитувань. Довідник керівника закладу культури. 2013. №7. С. 79–86.
7. Євсєєва О.О. Вдосконалення державного регулювання розвитку системи культури в регіоні. Бізнес Інформ. 2013. № 4. С. 22–28. URL : http://business-inform.net/pdf/2013/4_0/22_28.pdf
8. Жителі деокупованих територій: культура під час війни проводить межу між «своїми» та «чужими». Але кошти мають іти на ЗСУ. URL : <https://chytomo.com/zhyteli-deokupovanykh-terytorij-kultura-pid-chas-vijny-provodyt-mezhu-mizh-svoimy-ta-chuzhymy-ale-koshty-maiut-ity-na-zsu/>
9. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (зі змінами і доповненнями) від 27.01.1995 року. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>
10. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» (зі змінами і доповненнями) від 05.07.2012 року. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>

11. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (зі змінами і доповненнями) від 21.09.1999 року. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>
12. Закон України «Про видавничу справу» (зі змінами і доповненнями) від 05.06.1997 року. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/318/97-%D0%B2%D1%80>
13. Закон України «Про гастрольні заходи в Україні» (зі змінами і доповненнями) від 10.07.2003 року. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1115-15>
14. Закон України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» від 09.11.2023 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>
15. Закон України «Про кінематографію» (зі змінами і доповненнями) від 13.01.1998 року. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80/page>
16. Закон України «Про культуру» (із змінами і доповненнями) 2778-VI від 14 грудня 2010 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
17. Закон України «Про музеї та музейну справу» (зі змінами і доповненнями) від 25.06.1995 року. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>
18. Закон України «Про охорону культурної спадщини» (зі змінами і доповненнями) від 08.06.2000 року. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>
19. Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» (зі змінами і доповненнями) від 07.10.1997 року. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80/page>
20. Закон України «Про рекламу» (зі змінами і доповненнями) від 03 липня 1996 р. № 270/96-ВР. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр>
21. Зарубіжний досвід залучення позабюджетних коштів на розвиток культури: аналітична записка / В. Бакальчук, О. Кузьмук. Інститут

- стратегічних досліджень при Президентіві України. URL : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/February/2.htm>
- 22.Значення меценатства для розвитку української культури. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11246/>
- 23.Кабацій М. Від уряду вимагають включити культуру в програму фінансування ЄС з відбудови України. URL : <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/10/25/257207/>
- 24.Каравай А. Культурний бізнес в Україні під час війни: він оживає чи виживає? URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/16/688223/>
- 25.Карпишин Н.І. Фінансове забезпечення охорони здоров'я в реалізації державних функцій на ринку медичних послуг: Дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01.Тернопіль, 2006. 168 с.
- 26.Киричук О., Максим'як Л. Вдосконалення механізмів фінансування культурно–мистецької діяльності в Україні. Ефективність державного управління. 2008. №14/15. С. 277–285.
- 27.Кізима Т., Подобайло С. Культура і мистецтво як об'єкт фінансової підтримки в умовах повномасштабної війни. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 19-20 травня 2023 року). Кам'янець-Подільський : Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2023. С. 55-57.
- 28.Кізима Т., Подобайло С. Культурні та креативні індустрії України в умовах війни: фінансовий аспект. Фінансове забезпечення сталого розвитку : збірн. наук. праць. Вип. 3. Тернопіль : ЗУНУ, 2023.
- 29.Кізима Т., Подобайло С. Проблеми розвитку галузі культури і мистецтва України в умовах повномасштабної війни. Актуальні питання фінансової теорії та практики : збірн. матер. Десятої заоч.-дистанц. конф. студентів і молодих вчених (м. Тернопіль, 26 квітня 2023 року). Ч. 2. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 81-83.

- 30.Кізима Т.О. Фінансове забезпечення розвитку культурно-мистецьких індустрій в Україні. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. 2017. № 6 (34). С. 47–51.
- 31.Кокотюха А. Як рятувати культуру в умовах війни? URL : <https://glavcom.ua/columns/kokotuxa/yak-ryatuvati-kulturu-v-umovah-viyni-847578.html>
- 32.Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. 141 с. (остання редакція від 21.02.2014 р.).
- 33.Креативні індустрії. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
- 34.Крупка А.Я. Напрями модернізації системи фінансового забезпечення закладів культури і мистецтва. Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Вип. 24.8. С. 396-402.
- 35.Культура і стійкий розвиток / ООН з питань освіти, науки і культури. 2015. URL : <http://ru.unesco.org/>
- 36.Культурна та мистецька діяльність під час війни. URL : <https://biggggidea.com/practices/kulturna-ta-mistetska-diyalnist-pid-chas-vijni/>
- 37.Кучереносов В. Фандрейзинг: міфи і реальність. Дайджест журналу «Вісник благодійництва», 2000. 47 с.
- 38.Литвин І.В. Ендавмент як інструмент благодійної діяльності: практика правового регулювання у Сполучених Штатах Америки та Російській Федерації. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. №3. С. 58–64.
- 39.Мороз Л. Дорогою ціною: як держава фінансує культуру під час війни. URL : <https://rubryka.com/blog/financing-culture-during-war/>
- 40.Назаренко Ю., Сирбу О. Культура в умовах пандемії: аналіз проблем і наслідків. <https://cedos.org.ua/researches/kultura-v-umovah-pandemiyi-analiz-problem-i-naslidkiv/>
- 41.Орлатий М.К., Гоголь Т.В. Зарубіжний досвід управління розвитком соціальної інфраструктури. Науковий вісник Академії муніципального управління. 2011. №3. С. 51–57.

- 42.Перспективи використання державно-приватного партнерства у реалізації українських гуманітарних проєктів : аналітична записка. URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/1068>
- 43.Положення про Міністерство культури та інформаційної політики України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text>
- 44.Скиба М. Ресурсна пастка: як знайти гроші на культуру і нікого не образити. URL : <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/the-resource-dilemma>
- 45.Солов'яненко А. Українській культурі потрібен закон про меценатство. URL : https://lb.ua/culture/2016/10/27/349048_ukrainskoy_kulture_nuzhen_zakon.html
- 46.Стан культури та креативних індустрій під час війни - результати дослідження від Українського культурного фонду та МКІП України. URL: <https://ucf.in.ua/news/11082022>
- 47.Стрільчук М.П. Поняття фінансового забезпечення закладів культури. URL : <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/19771/1/74-76.pdf>
- 48.Ткачук Н.М., Кравчук В.О. Фінансування бюджетних установ: теоретична сутність, форми і методи. Наука і економіка. 2010. № 2 (18). С. 99-105.
- 49.Українська культура отримає нові джерела фінансування після війни: результати опитування УКФ. URL : <https://suspilne.media/240684-ukrainska-kultura-otrimae-novi-dzerela-finansuvanna-pisla-vijni-rezultati-opituvanna-ukf/>
- 50.Фандрейзинг як джерело додаткового фінансування бібліотек (методичний посібник) / ЦБС Свічадо. 2016. URL : <http://ru.calameo.com/read/00462014264c556ddeb87>

51. Федосов В. Бюджетний менеджмент : [підручник] / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. К.: КНЕУ, 2004. 864с.
52. Фінанси : підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.
53. Фінансування культури в європейських країнах: огляд підходів і методів. URL : <http://www.strana-oz.ru/2005/4/finansirovaniekultury-v-evropeyskih-stranah-obzor-podhodov-i-etodov>
54. Фінансування культури під час війни. «За» та «проти». URL : <https://ukr.radio/news.html?newsID=101927>
55. Через російську агресію в Україні постраждав вже 1271 об'єкт культурної інфраструктури. URL : <https://mkip.gov.ua/news/8542.html>
56. Як економізувати культурні та креативні проєкти: досвід інших країн та чи можливо в Україні. URL : <https://creativeeurope.in.ua/posts/cci-projects-economization>
57. Яким має бути міністерство культури під час повномасштабної війни — позиція представників культурної спільноти. URL : <https://suspilne.media/culture/538361-akimi-mae-buti-ministerstvo-kulturi-pid-cas-povnomasstabnoi-vijni-pozicia-predstavnikiv-kulturnoi-spilnoti/>

ДОДАТКИ